

12.3.214.4

অবলম্বন

শ্রীমুক্তিনাথ বৰদলৈ

২২৭

Nanda Mohan Talukdar

অবলম্বন

(স্বর্গীয় শবৎচন্দ্র গোস্বামী দেৱৰ “মম্বনা”ৰ “দিল্লীকা লাউড”
বোলা গল্পৰ অবলম্বনত)

শ্রীমুক্তিনাথ বৰদলৈ

[নাট্যকাবৰ দ্বাৰা সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত]

প্রকাশক :—

শ্রীমুনীন্দ্রনাথায়ণ দত্ত বৰুৱা
দত্ত বৰুৱা ব্ৰাদাৰ্চ এণ্ড কোং
নলবাৰী, অসম ।

প্ৰকাশক—

শ্ৰীমণীন্দ্রনাথবাৰণ দত্তবৰুৱা বি, এ,
দত্তবৰুৱা ব্ৰাদাৰ্চ এণ্ড কোং
নলবাৰী, কামৰূপ, অসম।

পাণ্ডুলিপিৰ লিপিকাৰ—

শ্ৰীখগেন্দ্ৰ নাথ বৰুৱা

নৰ্মাল স্কুল, বোৰহাট—১২৪২

মুদ্ৰকাৰ—শ্ৰীবিমলকুমাৰ ব্যানার্জী

তাৰকনাথ প্ৰেছ

২নং ম্যাড্ৰো লেন, কলিকতা।

নিবেদন

অসমীয়া গল্প সাহিত্যত স্বৰ্গীয় শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱৰ
অৱদান অসামান্য। আজি প্ৰায় দহ বছৰৰ আগৰ কথা;
গোস্বামীদেৱৰ অনুজ্ঞামতে তেখেতৰ গল্প-গ্ৰন্থ “ময়না”ৰ
‘দিল্লীকা লাড্ডু’ বোলা গল্পটিৰ অৱলম্বনত এই নাটক লিখা
হৈছিল আৰু বৰ্তমান নাটকৰ ধাৰা আৰু পৰিণতিও তেখেতৰ
অনুমতিক্ৰমে সজোৱা হৈছিল। নানা কাৰণত নাটকখনি যুদ্ধৰ
আগৰ সুবিধাৰ মাজতো ছপাখানালৈ পঠিয়াব পৰা নহ’ল।

আজি গুণমুগ্ধ দেশবাসীয়ে অসমৰ এই জনা কৃতী সন্তানৰ
স্মৃতি বক্ষাৰ্থে যি আয়োজন কৰিছে, তালৈ বৰ্তমান নাটকৰ আয়
গোটাইখিনি দিবলৈ আমি স্থিৰ কৰিছোঁ। এই বিষয়ে
সাহিত্যিক আৰু উৎসাহী কৰ্মী শ্ৰদ্ধাম্পদ শ্ৰীযুত হৰিনাথবাৰণ
দত্ত বৰুৱালৈ আমি লিখাত তেখেতে তৎক্ষণাত নাটকখনি
ছপাবলৈ গাত লয়। গতিকে স্বৰ্গীয় গোস্বামীদেৱৰ স্মৃতি
ভঁড়াল এটি স্থাপনৰ প্ৰচেষ্টাৰ বাবে দত্ত বৰুৱা ডাঙৰীয়াই
সকলোৰে ধন্যবাদ আৰ্জন কৰিব বুলি বিশ্বাস কৰোঁ। আমাৰ
একান্ত বাঞ্ছা এয়ে যেন গোস্বামীদেৱৰ স্মৃতি আমাৰ মাজত
অক্ষয় হৈ ৰওক!

নাট্যকাৰ

যিসকলে বিছা লাভৰ কাৰণে জীৱনৰ বহু কামনা
জনাঞ্জলি দি অশেষ কষ্টৰ শেষত বিছাৰ “চাব্” পায়ো
দেখে যে গন্তব্য ঠাইলৈ তেতিয়াও বহুদূৰ আছে, সেই
প্ৰাণঘাতী ব্যৰ্থতাৰ মাজতো যি সকল সাধকে মুখত
হাঁহি লৈ জীৱনৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰত নামি নিজকে তিল-
তিলকৈ নিশেবে দান কৰি যায়—সেই কলিৰ ‘দধীচি’—
সকললৈ পৰম শ্ৰদ্ধাৰে এই ক্ষুদ্ৰ পুথিখনি আগ বঢ়োৱা
হ’ল।

শ্ৰীমুক্তিনাথ বৰদলৈ

ভাৱৰীয়া সকল

—পুৰুষ—

সৰ্বেশ্বৰ বৰুৱা	—	ন-গ্ৰেজুৱেট—প্ৰধান চৰিত্ৰ।
হৰনাথ	—	সৰ্বেশ্বৰৰ বন্ধু।
বামকুমাৰ	—	”
চন্দ্ৰকিশোৰ	—	”
ইন্দ্ৰেশ্বৰ (বাপুৰাম)	—	সৰ্বেশ্বৰৰ পিতাক—স্বাধীনচিতিয়া খেতিয়ক।
বুঢ়া কুকন	—	ইন্দ্ৰেশ্বৰৰ লগৰ বুঢ়া।
বুঢ়া বৰুৱা	—	”
বুঢ়া ছৰৰা	—	”
নিশা বন্ধু	—	এজন বক্তৃতা প্ৰিয় মানুহ।
কলৌয়া	—	সৰ্বেশ্বৰৰ শহুৰেকৰ ঘৰৰ চাকৰ।
গোলাপ	—	সৰ্বেশ্বৰৰ ভাবী পত্নী কমলাৰ গান মাষ্টৰ।

স্বত্ৰধাৰ, ওস্তাদ, বাইজী, তামোল-দোকানী, ব’বাগী, চাহাব, চাপ্ৰাচী,
গায়ক, হেজাৰিমল, তেলীয়া, কৃষিকৰ্মী, হেড্-মাষ্টৰ, ছাত্ৰসকল, পিয়ন,
মাষ্টৰ সকল আদি।

—তিকা—

কমলা	—	সৰ্বেশ্বৰৰ ভাৰ্য্যা।
দেৱকী	—	সৰ্বেশ্বৰৰ মাক।
মালতী	—	কমলাইঁতৰ ঘৰৰ লিগিৰী।

.....ইত্যাদি।

Nanda Mohan Talukdar
P. O. Durbhag
Dated 28.9.50
Kamrup
Barnagar H. L. School

প্ৰস্তাৱনা

[সাজপোছাকেৰে 'ফিটফাট' হৈ সূত্ৰধাৰৰ প্ৰবেশ।]

নান্দী

টোড়ি—তেওড়া

জজ্ঞামধ্যম্পৰশিকামিজঃ গোবালিম্পৰিশুতিঃ

হেজ্জলিন্শ্চোনা শোধিতবদনঃ নিমুক্তগুণ্ডাঢ়িঃ

মুখে ফুটদাঠৈয়ানামিব মিহলীংবাজিবুলিঃ

ডিগ্ৰীগ্ৰন্থঃ মুবাৰিবৰ সঃ বক্ষতু বঃ বৃকাৰিঃ ।

[নান্দীৰ পাচত সূত্ৰধাৰে কয়]

দিল্লীকা লাডু—দিল্লীকা লাডু—যাক খালেও পস্তাব
লাগে, নাখালেও পস্তাব লাগে। বি, এ, পাচ! বি, এ,
পাচ !!

যিদিনা পৰীক্ষাটো গ'ল, সেই দিনা যেনিবা মূৰৰ পৰা
প্ৰকাণ্ড এটা বোজা নামিল। তাৰ পাচত তিনটা মাহ গ'ল,
অভিভাৱকৰ শাসন জেং, কলেজৰ নিয়ম কানুনৰ বেৰ—এই
সকলো বোৰৰ যুগ গ'ল। যুগ আহিল মুকলি মনৰ—বাধাহীন
প্ৰাণৰ, অনাস্বাদিত স্বাধীনতাৰ গৌৰৱৰ।

মাতৃকূলনাশন মেট্ৰিকুলেছন পৰীক্ষাৰ ফল ওলাল, পাছত
আই, এ, আই, এছ, চিৰো খবৰ ওলাল; এনেতে ওলাবৰ
হ'ল বি. এৰ ফল। বুকত চলিল ঢেকি; জানোচা হয়,
জানোচা নহয় আপোন মনত লেখি। লাগিল দৌৰা-দৌৰি,

টেলিগ্রাফ অফিচৰ মুখক সাৰোগত কৰি। অলপ পৰৰ পাছত
আছিল তাঁৰ—বিজুলী বাতৰি—হালধীয়া খামত। খবৰ ভাল।
বোম...নম্বৰ...অৰ্থাৎ বি, এ, পাচ।

আগৰ উত্তেজনা গ'ল; কিন্তু কৃতকাৰ্য্যতাৰ কিৰণ, গৰ্বেৰাজ্জল
মুখ, আনন্দিত শৰীৰ, ঠেঙ ধৰা খোজেদি বিৰিঙি উঠিল।
সকলোৱেই আঙুলিয়াই কৈছে—তেওঁ বি, এ,—এজন
গ্ৰেজুৱেট।

হে গ্ৰেজুৱেট! তোমাক নমস্কাৰ, কাৰণ তুমি কৃতী, তোমাৰ
আনন্দ, তোমাৰ সিদ্ধি লোভনীয়—ঈৰ্ষাৰ সামগ্ৰী। হায় কৃতী!
হায় গ্ৰেজুৱেট! যদি জানিলাহেতেন তোমাৰ সম্মুখত কি
কঠোৰ জীৱন-সংগ্ৰামে অপেক্ষা কৰি আছে।

তোমাৰ চৰিত্ৰ অন্ধন সুখী সমাজৰ আগত দাঙি ধৰা হৈছে।
আশা এয়ে যে দেশমাতৃৰ এই কৃতী পুত্ৰৰ সুখত বিদ্বান সমাজে
আনন্দ পাব আৰু বিফলতাত সহানুভূতি দেখুৱাব। নমস্কাৰ !!

— — —

প্ৰথম অঙ্ক

১ম দৃশ্য

সময়—জুন মাহৰ শেষ, সন্ধিয়া।

[চহৰৰ আলিবাটৰ কাষৰ তামোল—চিগাৰেটৰ দোকানৰ সম্মুখত
নতুনকৈ বি, এ, পাচ—সৰ্ব্বেশ্বৰ বৰুৱা, ল' কলেজৰ ছাত্ৰ হৰনাথ,
কলিকতাত এম, এ, বি, এল, পঢ়া বামকুমাৰ, সংস্কৃতত অনাৰ্চ লৈ বি, এ,
পঢ়া চন্দ্ৰকিশোৰ আদিয়ে 'তামোল চিগাৰেট খাই বৈ আছে। এনেতে
বিৰি 'কেনভাচাৰ' এহালে ওস্তাদ-বাইজী হৈ সোমাই আহে।]

গীত

[ভূপালী মিশ্ৰ—দাদৰা]

সখি ঐ! মনমোহিনী বিৰি এটি খাই চোৱাচোন।
বঙা হুই ওঁঠৰ মাজে ধোঁৱা উৰাই গীত গোৱাচোন।
নালাগে 'এচেক্ষ' সোণাই, গোন্ধে যায় আমোলমোলাই,
বিৰি এটি জ্বলাই সখি, কেনে লাগে মন কোৱাচোন।
মোহিনীয়ে মুহিলে মন, বাব সখি খাৱন-শোৱন,
মোহিনীক,—মনমোহিনীক এটিবাৰ ভাল পোৱাচোন।

[লগে লগে ওস্তাদৰ হাৰ্‌মনিয়ম বাজি আৰু বাইজীৰ নাচ।]

[ওস্তাদ-বাইজীৰ গ্ৰহানৰ পাছত]

হৰনাথ—[বন্ধু সকল, ওস্তাদ, বাইজীলৈ আঙুলিয়াই] দেখিলা
ভাই business! গানটোও চমৎকাৰ! সেই বোৰ যক

বাক ! [সৰ্ব্বেশ্বৰক] পিছে বকুৱা, তুমি নাবালকতে
বি, এ, পাচ কৰিলা ! এতিয়া কি কৰিবা ? ল' কে
পঢ়া—That's a jolly good life—খুব আমোদৰ
দিন !

সৰ্ব্বেশ্বৰ—How So ! মোৰ বৰ মন আছে, পাছে my
family obstructs ; ঘৰত বাধা দিয়েহে ! আৰু ভাই
হেঃ হেঃ [বঙা-চঙা পৰি] বমা উকীলৰ জীয়েক কমলাৰ
লগত মোৰ বহুদিনৰ পৰা এ'...এ'...এ'...

হৰনাথ—থৈ দিয়াহে family ! এতিয়া ঘৰৰ চুকত পৰি থাকি
সংসাৰী হবৰ সময় নহয় হে ! This is the real time
to enjoy student's life—এতিয়াহে ফুৰ্ত্তিৰ দিন
বিয়া কৰালে সকলো গ'ল ।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—বিয়াৰ কথা—অৱশ্যে.....কিন্তু ! বমা উকীল
জীয়েক কমলাৰ লগতে মোৰ বহু দিনৰ পৰা এ'...এ'...এ'
...[আকৌ লাজত বঙা-চঙা পৰি থমকি বয়] পিছে ল
পঢ়াৰ বিষয়ে বাক চেষ্টা কৰি চাওঁচোন । 'যত্নে কৃত্তে.....'
কিহে বাকীডোখৰ ? এই সংস্কৃতবোৰ ঠিক আমা
তাহানিৰ পণ্ডিত মহাইব দৰে জেঙেৰা, অলপো বস নাই ।

চন্দ্ৰকিশোৰ—[অলপ খোনা] কি....কি...কি...ক...ক...ক
আপুনি ; সংস্কৃতত...বস...নাই ? আপুনিহে তাৰ আচ
বস বুজিব লাগিছিল ! [বেছিকৈ খোলাই] 'মধ্যে ক্ষা
শিখৰী দশনা' আপোনাৰ ক...ক...ক...কমলা !

বামকুমাৰ—থৈ দিয়া তোমাৰ সংস্কৃত ! তুমি সংস্কৃতত অনাচ
পাইছা বুলি ভু পাওঁ । বুজিছা বকুৱা, তুমি ইংলিচত
এম. এ. পঢ়া । কিমান হেৰি...liberal idea, কিমান ইয়ে
অৰ্থাৎ বস, আৰু প্ৰফেচাৰ ঘোষ জনে বেছ পঢ়ায়,
কলিকতাত তেওঁৰ খুব নাম ।

চন্দ্ৰকিশোৰ—[খঙত অগ্নিশৰ্ম্মা হৈ] কি...কি...। থ...থ...থৈ
দিম...? এ' সংস্কৃত থৈ...থৈ...থৈ...দিম ? সংস্কৃত
নপঢ়িলে কি...কি...বুজিবা ?

হৰনাথ—লাগিল থকা-খুন্দা এওঁলোকৰ । ক'ত ভদ্ৰলোকৰ
দৰে ফুৰিবলৈ যাব ? সংস্কৃত, ইংৰাজী লৈ লগালে এওঁ
লোকে বজাৰৰ মাজত কাজিয়া ।

বামকুমাৰ—[ছুষ্টালি হাঁহি মাৰি] সংস্কৃতৰ বিৰুদ্ধে ক'লেই
আমাৰ চন্দ্ৰই জ্বলিপকি উঠে । পিছে ভাই ! টকিলৈ
যাওঁ আহাঁ । আজি 'কানন' থকা এখন হেৰি.....ইয়ে...
...এখন picture আছে ।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—ভাই ! মোৰ এঠাইত কাম আছে ! মাফ
কৰিবা ।

চন্দ্ৰকিশোৰ—হেঃ...হেঃ...হেঃ । বু...বু....বুজিছে ! নিমন্ত্ৰণ...
নহয় ? বমা উকীলৰ ঘৰত ? হেঃ হেঃ হেঃ ।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—ভাই ! মোৰ marriage settled—বিয়া ঠিক !
কৈছো নহয় ।—কমলাৰ লগত মোৰ বহুদিনৰ পৰাই
এ'...এ'...এ' [লাজ কৰে]

হবনাথ—বি, এ, ব পাচত বিয়া ! [হাত মেলি] Congra-
tulations ধন্যবাদ !

বামকুমার—ভাই ! তোমাক আক নবখাওঁ । আশা কৰোঁ
you will...হেৰি...invite us to your ইয়ে... ।

[জাত লগাই চাপৰি বজাই গায়—আন কিজনে হাঁহে ।]

“অ’ সখি ! আহিব পিয়া, অ সখি আহিব পিয়া ।”

Bye ! Bye !!

[একালে সৰ্ব্বেশ্বৰ আৰু আনফালে বাকী কেইজন যায়]

পটক্ষেপণ

২য় দৃশ্য

সময়—সন্ধিয়া ।

[বমা উকীলৰ ঘৰৰ চ’ৰা । উকীলৰ ‘নিকিনা’ গোলাম কলীয়া ওলাই
আহি মাটিত বহি ভাগৰ জ্বায় ।]

কলীয়া—উস্ ! কাম কৰোঁতে কলিজা মৰিল । আজি এবছৰ
দৰমহাৰ নামগোন্ধেই নাই । একোবাৰ মন যায়, গুচি
যাওঁ—পিছে, ...মালতীজনীক এৰি থৈ যাওঁ কেনেকৈ ?
তাই আকৌ দেখিলেই জেঙ-জেঙাই উঠে । [দীঘলীয়াকৈ
হামি এটি মাৰি] কাম কৰি কৰি হাড় মূৰ সোপা গুড়ি
হ’ল । হাকিমনী আইদেউক কৈ দৰমহাৰ সলনি মালতীৰ
লগত মোৰ ঘৰখন পাতিব পাৰিলে..... ! জানো, কণা

গোঁসায়ে আমাৰ কপালত কি লিখিছে ! [ভিতৰলৈ
চাই] আই অস্ ! অস্ ! অস্ ! সৌজনী মালতী !
কেনেকৈ লচ্ পচাই গৈছে ! [গীত ধৰে]

গীত

[বনগীত—কাহাববা]

বাঁকৈ হেঁৰে বাকিলি	কিনো মায়াত বাকিলি
কিনো যাহু লগালি গাত ?	
তোকে মনত পৰিছে	বুকুতে জুই জ্বলিছে,
লগাবিনে এষাৰি মাত !	
আহতৰে পাততে	পছোৱা বাই নাচিলে,
নাচিলে ঐ অবুজন চিত ।	
বিহুৱতীৰ পেপাটি	‘বাকিলে ঐ টিহিটি’
বাঁকিয়ে মোৰ লগালে গীত !	
ফুলৰ চোপাকলি	পৰিলে সোণ লেবেলি
কাঁহ পৰি গ’ল ঐ জীণ ।	
অবগ্যৰে মইনাই	উঠিলে কিবিলিয়াই,
আমাৰ মইনাৰ নাপালে চিন ।	

[গীতৰ অন্তত আঁতৰত মালতীৰ মাত—“হেৰ কলীয়া
আইদেৱে মাতিছে ! কলৈ গ’ল ঐ এইটো !”]

কলীয়া—আকৌ কাম ! নহয়, চোপনিৰ ভাও জুৰি পৰি থাকোঁ ।
[গামোছা খন পাৰি চোপনিৰ ভাও জুৰি নাক ঘোৰ্ ঘোৰাই
শোৱে ।]

[মালতীৰ প্ৰবেশ]

মালতী—কলীয়া ! হেই কলীয়া ! আইদেৱে বজাবৰ পৰা মিঠাই আনিবলৈ দিছিল নহয় ! ইয়াত আহি শুই আছহি । ব ! হাকিম আহি তোৰ পিঠি দবাদব্ কৰিব ! [বুঠা দেখি খঙেৰে] এই কলীয়া ! কলীয়া !! মৰিল নেকি অ ! যমে নিলে নেকি অ ! হাকিমে শুই থকা দেখা পালেহি খুন্দি তাও কৰিব ব !

কলীয়া—[চাঁত কৰে উঠি মুখ বেকেটাই সিঞাৰি] ‘এই কলীয়া ! এই কলীয়া !’ বেটীৰ ‘আকল’টো চোৱা ! মই মানুহটো মূৰ আচন্দাই কৰি পৰি আছোঁ—তাই আকৌ টেং টেং কৰে কাণৰ কাষত ‘হেই কলীয়া ! হেই কলীয়া !’ মাত তোৰ হাকিম বাপেৰক ! নেযাওঁ মই ! [আকৌ শুবলৈ যোগাব কৰে ।]

মালতী—মই হলে আইদেউক মাতোঁগৈ । চাই যক তোৰ মহতালি খন ! এতিয়াই টেটু ফালি নাম গাইছিল—মতা শুনি মৰাৰ ভাও জুৰিছে !

কলীয়া—[একেজাপে উঠি] কি ? ‘মৰা’ বোল । তই মৰ বেটী । তই মৰ ! তয়ে যমৰ ঘৰলৈ যা । ধৰি—দিম নেকি এইক ! [হাত দাঙে । মালতীয়ে চকুত বিহাৰ আঁচল দি কান্দিবৰ উপক্ৰম কৰে ।] এ ! এ ! তই কান্দিলিয়েই নেকি ? নেকান্দিবি হেৰ । তোলৈ মনত পৰিলে মোৰ বুকুখন ‘ধম্’ ‘ধম্’ মাৰে নহয় ! হেৰ সচাই । তোৰে শপত !

মালতী—[জিভা উলিয়াই সিঞাৰি] অ’ কটা নিলাজটো ! নিলাজৰ নাক কাটিলে চাৰি আঙুল বাঢ়ে ।’ অ’ সোৱা আলহী আহিলেই ।

[বেগেৰে প্ৰস্থান]

[বাহিৰত—‘আছেনে’ !]

কলীয়া—এই আপদটো কটা ! বিয়া হব এমাহ পাছে । ই এতিয়াৰ পৰা চাহ-মিঠাইৰ জুতি লবলৈ সদায় অহা হ’ল দেখোন ! যাওঁ, অলপ গেলা-পচা মিঠাইকে লৈ আহোঁগৈ । কি আপদ । অলপ জিবণিও নাই । [আকৌ বাহিৰত—‘কোন আছে’]—[দুৱাৰখনত ডাং মাৰি] থাক চিঞৰি কটা ! মই এই ফালেই যাওঁ ।

[বেগেৰে পিছবাটেদি প্ৰস্থান]

৩য় দৃশ্য

সময়—সন্ধিয়া ।

(বমা উকীলৰ ঘৰৰ ভিতৰ চ’ৰাৰ এটা কোঠা । সৰ্ব্বেশ্বৰ চাহ—জলপানৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰাত ব্যস্ত ; কিন্তু মাজে মাজে কমলাৰ লগত কথা-বতৰা পাতে । আঁতৰত মেজৰ ওপৰত এটা হাৰমোনিয়ম, তাতে কমলাই সদায় গান শিকে ।)

কমলা—আপুনি বি, এ, পাচ কৰিলে ; পিছে এতিয়া আমাক কি খুৱাব, কওক ! নকলে নেৰিম ।

সৰ্বেশ্বৰ—কমলা, তুমি এতিয়াও আগৰ অকণমানি ছোৱালীটি হৈয়ে আছা—নহয় ?

কমলা—ওঁ আই ! মই ছোৱালী নহৈ ল'ৰা হলেঁ। নে কিবা ?
বি, এ, পাছ কবিলে মানুহে ছোৱালীক ল'ৰা যেন দেখে নেকি ?

সৰ্বেশ্বৰ—তোমাৰ লগত, কথাত মই আগৰ পৰাই হাবি আহিছোঁ। বাক, কমলা আমাৰ দুয়োবেতো আগৰ দিন নাই—তুমি জানো নাজানা ?

কমলা—[কৃত্ৰিম দুষ্টালিৰে] জানো, এতিয়া আপুনি বিদ্বান, গুণী, পুৰুষ আৰু [নিজৰ গালৈ দেখুৱাই] এই অভাজন দীন, হীন !

সৰ্বেশ্বৰ—নহয় কমলা, তুমি জানো আমাৰ আগন্তুক মিলনৰ কথা নাজানা ? কমলা, মই জানো তোমাৰ উপযুক্ত হ'ম ? তোমাক জানো মই সুখী কৰিব পাৰিম !

[কমলাই ভৰিত দীঘল দি দেৱা কৰে ; এনেতে ভিতৰৰ পৰা মাকে 'আই অ' কমলা, বোপালৈ তামোল নেহি।' বুলি মাতে।]

কমলা—[বেগেতে উঠি] গৈছোঁ মা !

[প্ৰস্থান]

সৰ্বেশ্বৰ—[স্বগতঃ] সুখৰ এই মৌ-কোঁহ, মধুৰ আনন্দৰ এই শিহৰণ জানো সদায় থাকিব ? নাজানো বি, এ, ডিগ্ৰীৰ গোবৰ, মিলনৰ মধুৰিমা, সোণালী ভবিষ্যতৰ ছবি কিমান দিন স্থায়ী হব।

[কমলাৰ গান মাষ্টৰ গোলাপৰ প্ৰবেশ। গোলাপে আচৰিত আৰু বিবক্ত হোৱা যেন দেখুৱাই কয়।]

গোলাপ—আপুনি ? আপুনি ক'ৰ পৰা আহিছে ?
[সৰ্বেশ্বৰে কৃত্ৰিম গান্ধীৰ্য্যেৰে মুখ ঘূৰায়।]

গোলাপ—কলীয়া, ভিতৰত খবৰ দে !
[কমলাই তামোল লৈ আহি দুয়োৰে ফালে চাই]

কমলা—মাষ্টৰ বাবু ! মই আজি গান নিশিকোঁ।
গোলাপ—নহয়, কিবা বোলেনে সেই...সেই আধা শিকা

গানটো ! [সৰ্বেশ্বৰলৈ চকু পোন্দোৱাকৈ চাই] ইয়াত অসুবিধা যদি, অফিচ কমলৈ যাব পাৰি।

কমলা—নহয়, মাষ্টৰ বাবু, আপুনি দেখা নাই জানো—আলহী আহিছে।

[সৰ্বেশ্বৰলৈ আঙুলিয়াই হাঁহে]

সৰ্বেশ্বৰ—[হাঁহি] আলহীৰ আগত গান গাব নেপায়নে ?

গোলাপ—[সৰ্বেশ্বৰলৈ চকু ঘোপা কৰি চাই ঘপহ্ কৰে হাবমোনিয়মটো আনি বজাই গীত ধৰে, কমলাই লগে লগে গায়।]

গীত

[গজল—কাহাবৰা]

ফাগুনৰে বতাহতে বাজে মোহন বেণু।

পলাশৰে পাহি ভৰা বাঙলী আবিৰ-বেণু।

কেতেকো স্বেদাস লাগি তক-লতা উঠে জাগি।

ফুল ভৰে হালে আলসুৱা মাধবীৰ তনু।

অকণে কিৰণ ঢালি খেলিছে হোলি—

গগনে মেঘৰ মাজত আঁকিছে ৰাম-ধেমু।

সৰ্বেশ্বৰ—[দীঘল হুমুনিয়াহ পেলাই] সুন্দৰ! কিন্তু য'তে
ত'তে বিদেশী বঙলুৱা শুব—তাত নাই অসমীয়া ভাৱ,
নাই অসমীয়াৰ নিজস্ব শুব।

কমলা—[হাঁহি] আমি সেইবোৰ কি বুজোঁ। মাষ্টৰে যি
শিকায় তাকেহে শিকোঁ।

গোলাপ—[সৰ্বেশ্বৰলৈ খংমুৱাকৈ চাই ভাবোচ্ছাসেৰে]
হেৰি! আপুনি কি বুজিব সঙ্গীতৰ মধুৰতা? সঙ্গীত
স্বৰ্গীয় বস্তু। পৃথিবীৰ অমৃত, মানব হৃদয়ৰ... [আধাকোৱা
হুঁতেই ভিতৰৰ পৰা কমলাৰ মাকে কয়, “আজিৰ পৰা
মাষ্টৰক আহিবলৈ হাক দি দে আইকণ। পইচা কেটা
পাছে লৈ যাব।”]

গোলাপ—[মূৰত স্বৰগ ভাগি পৰাৰ দৰে হৈ] হায়! তেনেহলে
আহিলো কমলা... [যাওঁতে যাওঁতে স্বৰগতঃ] হায়! পূৰ্ণচন্দ্ৰক
অকালতে বাহুৱে গ্ৰাস কৰি মোৰ হৃদয় আকাশ
অন্ধকাৰেৰে ঢাকি পেলালে। [কপালত চপৰিয়াই]
হা কপাল! তোৰ আজি এই গতি। [গোলাপৰ প্ৰস্থান।
সৰ্বেশ্বৰ আৰু কমলাই হাঁহে]।

পটক্ষেপণ

—•—

৪র্থ দৃশ্য

[৩য় দৃশ্যৰ পাছ দিনা সৰ্বেশ্বৰহঁতৰ ঘৰত বুঢ়া ফুকন, বুঢ়া বৰুৱা,
বুঢ়া ছুৱৰা আৰু সৰ্বেশ্বৰৰ পিতাক ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰুৱা (ওৰফে বাপুবাম)
বহি কথা পাতি থাকে। বুঢ়া ফুকনে হোকা হুপিছে, বুঢ়া বৰুৱাই
তামোল পাণ্ডুলিয়াই আছে।]

বুঢ়া ফুকন—[মাজে মাজে হোকা তোবোক্ 'তোবোক্'কৈ হুপি
ইন্দ্ৰেশ্বৰক] ডাঙৰীয়া! বিয়াৰ দিহা হ'লগৈ নে?

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—দিহা নো কি? চোতালত ছবৰি, ঘাটৰ পানী
তুলি দহ ভকতক হাত ভৰি ধুৱাব পাৰিলেই হ'ল। তাতে
আমি গাঁৱলীয়া মানুহ। নগৰীয়া বিয়াৰ দৰে সমাৰোহ
নো কৰোঁ কেনেকৈ? পিছে সকলো ভাবসা আপোনালোকৰ
ওপৰতহে।

বুঢ়া বৰুৱা—নহয় ডাঙৰীয়া। চাকৰিয়াল নহলেও কৃষি কৰিয়েই
আপুনি লক্ষ্মীমন্ত হৈছে। নগৰীয়া আমোলাই আপোনাৰ
জোৰ সতকাই নাপায়।

বুঢ়া ছুৱৰা—[কাণেৰে কম শুনে] কি ক'লে? কি নাপায়?

বুঢ়া বৰুৱা—[অলপ ডাঙৰকৈ—কাণৰ ওচৰত] আমাৰ বৰুৱাৰ
কথা কৈছে। [ছুৱৰাই সম্মতিসূচক ভাৱে মূৰ ছুপিয়ায়]

[সৰ্বেশ্বৰৰ প্ৰৱেশ]

ফুকন—আহাঁ, বাপা, আহাঁ! ঈশ্বৰে তোমাৰ মঙ্গল কৰক।

পিছে বি, এ, টো পাচ কৰা শুনি সন্তোষ পালে।

সৰ্বেশ্বৰ—এৰা, আপোনালোকৰ আশীৰ্বাদত।

বকরা—[খুন্দনাত তামোল খুন্দি আৰু মুখত তামোল পাণ্ডুলিয়াই] নহব কিয়হে ফুকন। নেদেখিছা কেনে বিনীত ল'ৰা। পাছে আজিকালিৰ ডেকা লবাবোৰ গুটিল; আমাক ভাৱে old fools...বুঢ়া গাধ। মুঠে বোপাদেউৰ দৰে লবাহে...[কাহে]

ছৰবা—কি কৈছে বকরা? বোপাই হাকিম কাম বিচাৰিছে নেকি? উহু, সেইটি ভাল নহয়। আমাৰ দিনত কিমান হাকিম দেখিলোঁ—বৰ খাটনি; তাতে চাহাবৰ বঙলাৰ তলত এই দৰে [মুদ্ৰাবে দেখুৱাই] বৈ থাকিব লাগে। উহু, উহু, বোপা উকীলহে হব লাগে। নেদেখিছা—সেই বঙালী উকীলজনে আমাৰ চকুৰ আগতে কিমান পইচা ঘটিলে। এতিয়া চাহ বাগিছাই ৪।৫ খন। প্ৰথমে যেতিয়া আহে তেতিয়া লাং লাং থাং থাং।

ফুকন—[হাঁহি] হয়, ছৰবাই ঠিককৈ কৈছে। এতিয়া বোপাইনো কি কৰিব খুজিছা?

সৰ্বেশ্বৰ—[দেউতাকলৈ চাই] জানো দেউতাই কি কয়? মোৰ হলে এম, এ, পঢ়িবৰহে মন।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—[ফুকনলৈ চাই] তাৰ ইচ্ছাত মোৰ বাধা দিবৰ মন নাই। পিছে, খেতিবাতিতহে মন দিব পাৰিলে ভাল। দিন-কাল যেনে হৈছে। আজি কালিৰ ল'ৰাই জীৱনটোৰ আধা সময় হেজাৰ হেজাৰ ধন ভান্ধি কটায় আৰু

এখন গৃহস্থালিৰ ভবিষ্যৎ আন্ধাৰ কৰে, আৰু শেষত বহুত হাবাথুৰি খোৱাৰ পাছত এমুঠি টকাতে চাকৰি কৰিব লগীয়াত পৰেগৈ। কৃষিত জানো তাতকৈ বেছি উন্নতি নাই? জ্ঞান অৰ্জনৰ কথা অৱশ্যে সুকীয়া; কিন্তু ল'ৰা নাবালক নহয়, তাৰ বাট সি নিজে বিচাৰি লওক।

বকরা—হওঁতে সিও মনত লগা কথা। Back to Village—গাঁৱেই সমাজৰ ধৰণী, কৃষিয়েই দেশৰ জীৱন। কি বোলে? হেঃ—হেঃ—হেঃ।

ফুকন—এবা ঠিকেই; এম, এ, বে নো কি কৰিবাইক? বোলোঁ। আমাৰ ২০।২৫ জন এম, এ, আছে; তেওঁলোকৰ কেজনমানক কেজনমানক কটন কলেজত সুমাই লোৱা। আজিকালি আমাৰ দৰে মানুহৰ কথা শুনে কোনে? কটন চাহাবৰ দৰেহে চাহাব! [বুঢ়া ছৰবাই এনেয়ে হাঁহে। আঁতৰত বৰাগীৰ গীত শুনা যায়]

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—[সৰ্বেশ্বৰক] মইনা, বৰাগীজনক মাতি আন!

[সৰ্বেশ্বৰৰ লগত বৰাগীৰ প্ৰবেশ]

বৰাগী—দেউতা সকলৰ ভগৱন্ত বস্ত্ৰে কুশল কৰক।

গীত

[বৰাগী নামৰ স্বৰ—কাহাৰৰা]

কিৰিষি কৰহ মন

মানবী জীৱন

বিফলে চলিয়া যায়। [মোৰ হৰি অ']

তোৰ জীৱনৰ খেত পৰিয়া বহিন ঐত
 কি কৰিলি মুকথ মনাই।
 চাৰি বেদ ভাগৱত পাঠ কৰি শাস্ত্ৰ বত
 নিমিলিল মূল তত্ত্ব সাৰ [মোৰ হৰি অ']
 হাল কোৰ বৈল পৰি জীৱ লীলা গৈল চৰি
 নদাধিলি গতি আপোনাৰ।
 ভুঞ্জিবিহি শস্ত্ৰ ধন কিবিধি কৰহ মন
 জীৱনত মৰণ নানিগা। [মোৰ হৰি অ']
 কহয় মুকথমতি মাধবেসে মোৰ গতি
 মাধৱক সদায় ডাকিয়া।

পটক্ষেপণ

—*—

দ্বিতীয় অঙ্ক

১ম দৃশ্য

সময়—সৰ্বেশ্বৰৰ বিয়াৰ প্ৰাৰ এমাহ পাছত।

[বান্ধনি ঘৰৰ মজিয়াত সৰ্বেশ্বৰ, দেউতাকে ভাত খাইছে। ইন্দ্ৰেশ্বৰ ভকতীয়া ধৰণে পুতেকৰ পৰা অলপ আঁতৰত বহিছে—শুদা গাৰে। সৰ্বেশ্বৰৰ গাত বনিয়ন। মাক দেৱকীয়ে ভাত দি অলপ আঁতৰত বহি আছে।]

দেৱকী—মইনাৰ বিয়া হ'ল। ঘৰলৈ বোৱাবী আহিববো এমাহৰ ওপৰ হ'ল। পিছে মইনাই পঢ়া-শুনাৰ 'চয়-নিচয়' এটা কৰিব লাগিছিল। মই হলে কওঁ, মইনা আৰু গুৱাহাটী বা কলিকতা—এইবোৰ বঙলুৱা দেশলৈ যাব নালাগে। ঘৰতে থাকুক।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—ঘৰত থাকিনো কি কৰে? তাৰ ভবিষ্যতৰ কজি-বোজগাৰ এটা সিয়ে ঠিক কৰি লওক। [সৰ্বেশ্বৰক] বুজিছ মইনা, মোৰ জীৱনত মই কাবো সহায় নোলোৱাকৈ দহ ভকতৰ আশীৰ্বাদত ছবেলা ছমুঠি খাই আছেঁ। ককাৰ মৰাৰ পাচত মোৰতো মূৰ সূমাবৰ পঁজা এডুখৰিও নাছিল। মই কওঁ, তয়ো তোৰ বিছা বুদ্ধিৰে নিজে চৰি খাবলৈ শিক আৰু তই জানই, তোক আৰু পঢ়াবৰ মোৰ সমৰ্থ নাই।

[সৰ্ব্বেশ্বৰে নিসহায় ভাৱে ইন্দ্ৰেশ্বৰ আৰু দেৱকীৰ মূখলৈ চায়,
কিন্তু উত্তৰ নিদিয়ৈ]

দেৱকী—এবা মইনা, দেউতাবাই হক কথা কৈছে।

[ইন্দ্ৰেশ্বৰক] কৈছেই.....বি, এ, পাছ কৰি সোঁ হেমকান্ত
চৰডিপুটি হৈছে নহয়। কৃষ্ণনাথ মুঞ্চুপ, তেওঁ বি, এ, হে
পাছ। মইনাও হাকিম বা মুঞ্চুপ কিবা এটা হওক।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—পালেহে আকৌ !

দেৱকী—নাপাবনো কৈছেই ? বাবীৰ মাটিকঁঠালৰ পৰা
সকলো বস্তু চাহাবৰ বঙলালৈ ভাৰে ভাৰে যাবই লাগিছে।
আপুনি চাহাবক কওক, মইনাক ভাল কাম এটা দিয়ক।
সেই হাকিমটোক খেদি দেখোন মইনাক দিলেই হয়।
সেইপাতে বোলে আমাৰ মাত-কথাকে বুজুজু। সিদিনা
আহিনী বায়ে তাকে কৈছিল। তেনেটো হাকিমক
আমাৰ ইয়াত কৈছেই ? আপুনি চাহাবক বুজাই
দিবচোন।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—[সৰ্ব্বেশ্বৰক] শুনিছ মইনা, মাৰব কথা।

[দেৱকীক] মই হাকিম খোদ হাকিম পাতিব পৰা হ'লে
আজি জানো তুমি মেম্ নোহোৱাকৈ থাকিলা হেতেন ?

[সৰ্ব্বেশ্বৰ আৰু বাপেকে হাঁহে]

দেৱকী—[মুখ জোকোৱা মাৰি] থওক আপোনাৰ কথাখন।
কথাৰ ধৰণ নেদেখিছা ? [অলপ বৈ] নহয়, মই সচাকৈয়ে
কৈছোঁ। এনেজনী লখিমী বোৱাৰী আনি মইনাই কাম

কাজ এটা নাপাব লাগিলে বুঢ়া কালত আপোনাৰো
মনোকষ্ট হব আৰু মোৰো চকুলো টুকি জীৱটো যাব...

[চকুলো টোকে]

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—[অপ্রস্তুত ভাৱে] এঃ ! এঃ !! মইনাৰ মাক ! তুমি
অবুজন হৈয়ে থাকিলা। মই জানো মইনাৰ কাৰণে চেপ্তা
নকৰোঁ বুলি কৈছোঁ।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—নহয় বোঁ, দেউতাই মোৰ কাৰণে সকলো চেপ্তা
কৰিব। তুমি চিন্তা নকৰিবা।

দেৱকী—[ভিতৰলৈ চাই] বোৱাৰী, দেউতাবলৈ জুহালৰ
ডহ্ ডহীয়া অঙঠাৰে ভালকৈ ধপাত এচিলিম লগাই দে ;
হোকাটো পানী সলাই থ। আৰু বটাত তামোল কেইখন
মানো কাটি থ।

[ভিতৰৰ পৰা 'ভাল আই' বুলি উত্তৰ আহে।]

পটক্ষেপণ

২য় দৃশ্য

সময়—শুবৰ সময়।

[সৰ্ব্বেশ্বৰৰ শোৱনি ঘৰত বিচনাত পৰি সৰ্ব্বেশ্বৰে ইকাটি-সিকাটি
কৰি আছে ; মাজে মাজে দুই এটা মহ চপৰিয়োই মাৰে। মাজে মাজে
দুৱাৰ মূখলৈ তীব্ৰত নয়নেৰে চাই বৰ জুহুচক 'উস্' 'আস্' কাৰ থাকে।
কমলা অহা গম পাই নেজৰ পৰা খবৰ-কাগজ আনি লুটিয়াই আগত লৈ
মনোযোগেৰে পঢ়াব ভাব ধৰে ; কিন্তু কমলাই মুখ আন্দোলাই আহি

বিচনাৰ আঁতৰত ঠিয় দিয়ে। কমলাৰ ভাৱ-ভঙ্গীত প্ৰলয়ৰ সূচনা অনুমান কৰি কাগজৰ 'কাঁকেদি' কমলালৈ মাজে মাজে চায়।]

সৰ্বেশ্বৰ—[শেষত নিকপায় হৈ কাগজ থৈ] আহিলা নেকি কথমপি? বৰ সোনকাল দেখোন!

কমলা—পলম হলেনো আমি কি কৰিব পাৰোঁ? আমি আক ঘৰৰ বেটীহে। সাজ ধোওঁতে, ঘৰ মটোতে অলপ দেৰি হয়ই।

সৰ্বেশ্বৰ—[ছমুনিয়াই চাৰি] এৰা কি কৰিবা! নিজে উপাৰ্জন কৰিব নোৱাৰোঁ মানে আছে আক কষ্ট!

কমলা—নিজেনো উপাৰ্জন নকৰে বা কিয়? এতিয়া বি, এ, নে থি, এ, কিবা পাছ হৈছে নহয়? দেউতাই দেখোন আপোনাৰ দৰে একো পাছ নকৰাকৈয়ে ছবেলা ছমুঠি নিজেও খাইছে, আপোনাকো খুৱাইছে। আপুনি কিবা এটা চাকৰি ললেও হয় দেখোন!

সৰ্বেশ্বৰ—চাকৰিনো দিয়ে কোনে হে?

কমলা—আয়ে কৈছে নহয় বোলে হাকিম বা মুখুপ কিবা এটা হওক।

সৰ্বেশ্বৰ—[বিবক্তিতে] তুমি আক আয়েবাই কাম দিব পৰাহেতেন তো আছিলেই! কাম পাছে দিয়ে চৰকাৰেহে।

কমলা—আমি সেই বোৰ কি জানো! 'শাক খাওঁ, ভাত-খাওঁ কি জানো জানে মেলেছৰ নাও'। আমাৰ মনেৰে হলে আক পঢ়িব নালাগে। বুঢ়া বয়সলৈ কোনোবাই পঢ়েনে?

এটা উপাৰ্জনৰ বাট বিচাৰক! হয় চাকৰি কৰক, নহয় গাঁৱলৈ গৈ কেঁকোবা নাঙলত ধৰকগৈ। যদি পঢ়িবৰ মনকে কৰে, তেন্তে বেটীক দেউতাৰ ঘৰত থৈ আহকগৈ। এখন ৰাইজৰ চুৱা-সাজ ধুই বেটীয়ে হাড়কেইডাল জুন্জনীয়া কৰিব নোৱাৰোঁ।

সৰ্বেশ্বৰ—[বিচনাত উঠি বহি] কমলা জানিছিলোঁ—যে অমৃত মথোঁতে বিহ ওলাব। এসময়ত এই ঘৰৰ কাম কাজ কৰা তোমাৰ প্ৰিয় নাছিলনে? সৰুৰে পৰা এইখন ঘৰত তুমি মই একেলগে ডাঙৰ হোৱা নাছিলোঁ নে? আজি তোমাৰ ইমান বিতৃষ্ণা হবলৈ পালে কেনেকৈ? অৱশ্যে ময়ে তাৰ বাবে দায়ী। হয়, তুমি ঠিকেই কৈছা। পুৰণালি দেখুৱাব নোৱাৰিলে, নিজৰ তিকতাক পোহপাল দি সুখী কৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে বিয়া কৰোৱা মুৰব্বীহে কাম!

কমলা—[অনুতপ্ত হৈ মাটিত বহি সৰ্বেশ্বৰৰ ভৰিত ধৰি] হৈছে! হৈছে! মোৰে বাক দোষ হৈছে।

সৰ্বেশ্বৰ—[থিয় হৈ] নহয় কমলা, তোমাৰ এই তিবস্কাৰৰ মই সম্পূৰ্ণ উপযুক্ত। তুমি কেঁকোবা নাঙলৰ কথা কৈছা? মোৰো ইচ্ছা যেন দেউতাৰ দৰেই খেতিয়ক হওঁ! কিন্তু কি কৰিম? 'স্কুলে নিষ্কলং ভবেৎ।' বিজতৰীয়া শিক্ষাই, বি, এ, ডিগ্ৰীটোৰ মিছা অহঙ্কাৰে তাৰ কাৰণেও অনুপযোগী কৰিলে। চাকৰিত বাজে যে উপায় নাই। তথাপি চেষ্টা কৰি চাওঁ। বুঢ়া বয়সও পঢ়াৰ আক স্পৃহা নাই।

কলেজীয়া কিতাপ মুখস্থ কৰি জ্ঞানী বোলাবলৈ যোৱাটোও
মূৰ্খৰ চিন্তা তাকো জানো। কিন্তু কৰিম কি ?

কমলা—মোৰে শপত ! খং নেখাব। মই ভাল কথাতে
কৈছিলোঁ। [হাত যোৰ কৰি চকুলৈ চায়]।

সৰ্বেশ্বৰ—কমলা ! মই খং কৰা নাই। মনত সাঁচি থোৱা
অতৃপ্তিয়ে—আজি তোমাৰ তীব্ৰস্কাৰত-ভাষাৰ ৰূপ ধৰি
ওলাইছে। মোক কবলৈ দিয়া। কলেজীয়া জীৱনত
দেখিছিলোঁ—সংসাৰ 'বোমান্স, প্ৰেম, মিলন, আনন্দ আৰু
ভোগৰ ঠাই।' লাহে লাহে বুজি উঠিছোঁ—এই সংসাৰৰ
যি ঠাইতে অভাৱ, যি ঠাইতে দৰিদ্ৰতা, যি ঠাইতে দুৰ্ভাগ্য
আৰু অক্ষমতা—তাতেই চেনেহ, প্ৰেম, মিলন, আনন্দই
ঠাই পাব নোৱাৰে। তথাপিও দেখিছোঁ—শিক্ষাভিমानी
ডেকাই এই সত্যটোকে পাহৰি যায়। কি কৰিম ? মনৰ
ভিতৰখন এতিয়াও যে কোমল হৈয়ে আছে। তাতোকৈ
দুখ—বি, এ, ডিগ্ৰীটোৰ মিছা মোহে কেতিয়াও এবা দিব
নোখোজে। [কথা কোৱাৰ লগে লগে উত্তেজিত ভাৱে
টহলি থাকে ; কমলাই আঁতৰত অপৰাধীৰ দৰে তলমূৰকৈ
বয়। পো-বোৱাৰীৰ কাজিয়া লগাৰ আশঙ্কা কৰি মাকে
নেপথ্যৰ পৰা—“মইনা”, বোৱাৰীৰ লগত কি কাজিয়া
লগাইছ ? শুই থাক, শুই থাক।” বুলি মাতেঁতে
সৰ্বেশ্বৰে টলকা মাৰে।]

পটক্ষেপণ

৩য় দৃশ্য

সময়—আগৰ দৃশ্যৰ দুই-চাৰি দিন পাছৰ কথা।

[ইন্দ্ৰেশ্বৰৰ চ'ৰাত আৰু বুঢ়া-ফুকন বহি থাকে। ফুকনে হোকাত
গুৰু গুৰু টান দি আছে। ইন্দ্ৰেশ্বৰে এখন পাঁজি চাইছে।]

ফুকন—[হোকাৰ পৰা মূৰ দাঙ্গি চাই] পালেনে কিবা এটা
দিন ? যাত্ৰাৰ ক্ষণটো চালেই হয়, সেই সময়ত যোগিনী
ভাল থাকিলে বা মাহেন্দ্ৰ বা অমৃত যোগ হলেই হয়
দেখোন !

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—হওঁতে ১১ আছাৰ ভাল আছিল। কিন্তু বাৰটো
হল দেওবাৰ। সেই দিনা আকৌ চাহাবক লগ পাব
কেনেকৈ ?

ফুকন—ত্ৰয়োদশীৰ তিথিটো চাওকচোন। বোলে “সৰ্বসিদ্ধা
ত্ৰয়োদশী,” হেঃ হেঃ। [হোকাত মুখ দি] সেইদৰে গ'লে
চাহাবৰ মন কুমলিব পাৰে।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—[অলপ পৰ পাঁজি চাই] এই দিনটো চাওকচোন,
৮॥ বজাৰ পৰা ১॥ বজালৈ মাহেন্দ্ৰ যোগ আছে। [এই
বুলি পাঁজিখন ফুকনৰ হাতত দিয়ে।]

ফুকন—[পাঁজি চাই] হয়, ভাল হৈছে। সেই দিনাই হব।
পাছে বোপাদেৱক ভাল পোছাক এঘোঁৰা নালাগিবনে ?

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—সেইবোৰ সি আনিব দিহা কৰি। মই হলে
কৈছিলোঁ—এইখন কৰাতকৈ ওকালতিকে পঢ়গৈ বা খেতি
পথাৰকে চা।

ফুকন—পাছে ?

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—তাৰ মন নাই। সি বোলে চাকৰিহে কৰে। হওঁতে
বোৱাবীয়েও ফচুলাৰ পায়। [হাঁহে]

ফুকন—এবা আজি-কালিৰ ডেকাবোৰৰ কথা নকৰ ! আমাৰ
দিনত হ'লে এনেটো নাছিল—কি কয় ? হেঃ—হেঃ।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—হয়, হয়, ইও ইংৰাজী শিকাবহে ফল। আজি-কালি
ল'ৰাই ইংৰাজী ভাৱলৈ ইংৰাজী ধৰণে থাকিবলৈ বিচাৰে।
তেওঁলোকক লাগে—ইংৰাজী সভ্যতাৰ বাহিৰৰ বেশটো।
কিন্তু সাহ, নাৰী জাতিৰ সন্মান, দেশপ্ৰেম ইত্যাদি সুসভ্য
জাতিৰ গুণবোৰ অনুকৰণ কৰা আমাৰ দেশত কেইটা ল'ৰা
আছে ? তথাপিও কওঁ, লাহে লাহে আজি-কালি দুই এক
ডেকাৰ মাজতো এই গুণবোৰৰ আদৰ বাঢ়িছে।

ফুকন—ঠিক ঠিক। ডাঙৰীয়াৰ কথাবোৰো...হেঃ—হেঃ—
হেঃ। বাক ডাঙৰীয়া, এতিয়া উঠোঁহে। [থিয় হয়, আৰু
ইন্দ্ৰেশ্বৰে কথা পাতি লগতে যায়।] মই বাক পাৰিলে
চাহাবক বোপাৰ হৈ এয়াৰ কম।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ—ক'লে বৰ সন্তোষ পাম, ডাঙৰীয়া। পিছে, ডাঙৰীয়া,
মই আপোনাক এয়াৰ মনৰ কথা কওঁ। আমাৰ বংশৰ
এটাইবোৰেই স্বাধীন খেতিয়ক। পথাৰৰ মাটি আৰু
বছৰৰ খেতি—এয়ে আমাৰ ধন-বস্তু ; কলেজীয়া বিদ্যা
আমাৰ বংশৰ কাৰো নাছিল ; পিছে মূৰ্খও কোনো নাই।
আৰু পৰক চেলাম দি হাতে ভৰিয়ে ধৰি গোলামি বিচৰাও

আমাৰ বীতি নাছিল। ভাবিছিলোঁ, মইনাই বিদ্যা আৰ্জি
জ্ঞান পাই বুজিব যে সভ্য সমিতি পাতি টেটুফালি বক্তৃতা
দিয়াই দেশৰ সেৱা নহয়—দেশক ভাল পোৱাৰ চিন—
নিজৰ ভাই-বন্ধুৰ মাজত থাকি দেশৰ মাটিত শস্য
আৰ্জি নিজে ভোগ কৰি আনকো সহায় কৰাটোহে।
পিছে...কিনো হব ?

ফুকন—ডাঙৰীয়া ! একো চিন্তা নকৰিব। আমাৰ বোপা
হাকিম হবই।

[ছয়োৰে প্ৰস্থান]

পটক্ষেপণ

৪র্থ দৃশ্য

সময়—ৰাতিপুৱা ৯ মান বাজিছে।

[বৰ চাহাবৰ বঙলাৰ সন্মুখত গাত কাপুখাই থকা এঘোৰ 'চুট'
পিন্ধি ঘামত তিতি অস্বাভাৱিক ভাৱে সৰ্বেশ্বৰে খোজ দি আছে। আঁতৰত
দেখা যায়, চাহাবে অফিচত বহি কাম কৰি আছে। ছোৱাৰ মুখত বহি
থকা চাপ্ৰাচীৰ হাতত সৰ্বেশ্বৰে নিজৰ কাৰ্ডটো দিয়ে।]

সৰ্বেশ্বৰ—(চাপ্ৰাচীক) কাৰ্ডটো চাহাবক দিয়াগৈহে।

চাপ্ৰাচী—(নেদেখাৰ ভাও জুৰি ঠেঙৰ ওপৰত ঠেং তুলি
আনফালে চাই গুণ্ গুণ্ কৈ কিবা গাই থাকে।)

সৰ্বেশ্বৰ—হেবা চাপ্ৰাচী ; কাৰ্ডটো চাহাবক দিয়াগৈহে।

চাপ্ৰাচী—(চায়েই মুখ ঘূৰাই) চাহাব নাই বাবু।

সৰ্বেশ্বৰ—কিয় ? মোঁৱা দেখোন কাম কৰি আছে । (চাপ্ৰাচী নীৰৱ) নিয়াহে, মোৰ সকাম আছে ।

চাপ্ৰাচী—সকাম আছে যদি, দেখোন তুমিয়েই দিবগৈ পাৰা ।
(মুখৰ ভিতৰতে কিবা আপত্তিজনক সম্বোধন কৰে ।)

সৰ্বেশ্বৰ—(থমক খাই খং উঠাৰ দৰে কৰে । পাছত আকৌ কিবা ভাবি জেপৰ পৰা আখলি এটা উলিয়াই কাৰ্ডটোৰ লগতে চাপ্ৰাচীক দিয়ে ।) হোৱাঁ, ধৰা । (চাপ্ৰাচীয়ে তৎক্ষণাত আখলিটো জেপত ভৰাই কাৰ্ডটো চাহাবক দি ক্ষন্তেকতে ঘূৰি আহে ।)

চাপ্ৰাচী—চালাম দিছে বাবু ।

(সৰ্বেশ্বৰে 'চালাম'ৰ অৰ্থ বুজি চাপ্ৰাচীৰ মুখলৈ চাই থাকে)

চাপ্ৰাচী—চাইছা কি বাবু ? চাহাবে তোমাক মাতিছে ।
ভিতৰলৈ যোৱা ।

(সৰ্বেশ্বৰ অফিচ কক্ষত সোমোৱাৰ লগে লগে চাপ্ৰাচীৰ প্ৰস্থান আৰু অফিচ কক্ষটো বেচিকৈ দৃষ্টি-গোচৰ হয় ।)

[সৰ্বেশ্বৰে জোতাৰ শব্দ নোহোৱাকৈ অফিচত সোমাই দীঘলকৈ চালাম দিয়ে]

চাহাব—Come in Baboo—ভিতৰলৈ আহিব ফাৰে ।
you can take a seat (এখন চকীলৈ আঙুলিয়াই দেখুৱাই) you are a graduate—বি, এ, ফাচ ?

সৰ্বেশ্বৰ—yes, your Honour (ভয়ে ভয়ে ইফালে-সিফালে চাই আৰু কমালেৰে কপালৰ ঘাম মোহাৰে ।)

চাহাব—Home ? ঘৰ খ'ট আছে ?

সৰ্বেশ্বৰ—In the town sir—your Honour.

চাহাব—(সৰ্বেশ্বৰৰ গতি দেখি আমোদ উপভোগ কৰিবলৈ)

Town ! Town ! which town ? কোন টাউন ?

সৰ্বেশ্বৰ—This—This—Sir.

চাহাব—(চাহাবে ভবিৰে 'খটপ' শব্দ কৰে, সৰ্বেশ্বৰ জাঁপ মাৰি উঠে ।) What can I do for you ! আমি তোমাৰ কি চহায় কৰিব ফাৰে ?

সৰ্বেশ্বৰ—Sir I....I have applied for Sub-Deputy Collector, your Honour.

চাহাব—O ! But S. D. C. is very dear now-a-days !
Your father ?

সৰ্বেশ্বৰ—My father is, Sir, your honour, is Indreswar Baruah—now a cultivator Sir, but rich and respectable.

চাহাব—[মুখখন বিকটাই] O ! Very good. You are Indreswar's Son and want to be an S. D. C.
[সৰ্বেশ্বৰ চকীত ইচাট বিচাট কৰে] Very right. But Baboo, you Assamese young men should take to cultivation.

সৰ্বেশ্বৰ—Cultivation is not paying, Sir, not also quite respectable.

চাহাব—But you were telling me just now that your father is a respectable gentleman, although a cultivator. [সৰ্ব্বেশ্বৰে মুখলৈ 'হাঁ' কৰি চাই থাকে] Have you anything else? আক দৰকাৰ আছে ?

সৰ্ব্বেশ্বৰ—Your honour's kindness ! [থিয় হৈ অপ্রস্তুত ভাৱে হাত দুখন মোহাৰি] Sir, if you take pity, Sir, I may be favoured with the appointment.

চাহাব—O! yes! Your application will receive all consideration. I am busy. Good morning.

[সৰ্ব্বেশ্বৰ নোযোৱা দেখি ডাঙৰকৈ] Good morning.

[অগত্যা সৰ্ব্বেশ্বৰে খোজ লৈ ওলাই আহি শেহাই, শেহাই 'চাপ্ৰাচীক' মাতে] (চাপ্ৰাচীৰ প্ৰবেশ ।)

চাপ্ৰাচী—দৌতাই কাম জকল পাব। দৌতাক চাহাবে বহিবলৈ চকী দিলে, মুখলৈ চাই হাঁহিলে—ই বৰ ভাল চিন, দৌতা। পিছে মিঠাই খাবলৈ বক্চিচ্ নাপাম জানো, দৌতা ? [সৰ্ব্বেশ্বৰে টকা এটা আকৌ দলি মাৰি দি লাহে লাহে গুচি যায়। চাপ্ৰাচীয়ে সৰ্ব্বেশ্বৰৰ ফালে আঙু লিয়াই হাঁহি টকাটো পকেটস্থ কৰে।]

পটক্ষেপণ

—*—

তৃতীয় অঙ্ক

১ম দৃশ্য

সময়—গধূলি

[এঘৰত 'ফৰাচ'ৰ ওপৰত তবলা, হাৰমোনিয়মৰ ষোঁগাৰ। গান হ'ব। 'ফৰাচ'ত হৰনাথ, বামকুমাৰ, চন্দ্ৰকিশোৰ। এজন গায়কে গান গাই থাকে। তবলাবাদকে তবলা বজায়। গানৰ সামৰণি মাৰিবৰ সময়ত পৰ্দা উঠে।]

গায়কৰ গীত

[মালকোষ—তেতালা]

বকুল পৰিমলে আবেশ আনে ;

সমীৰণ চঞ্চল স্বৰভি দানে।

মধুকৰ-বিলাস-গুঞ্জন-গানে

সঞ্চাবে মধু নব পল্লব প্ৰাণে ;

তৰু-লতা কুসুমিত অঞ্চল টানে ;

[গীত দোহাৰি অন্ত পেলাবৰ হওঁতেই ধ্বনিকা উঠে।]

হৰনাথ—বাঃ বাঃ।

চন্দ্ৰকিশোৰ—[খোঁচাই] কি... কি.... কি ভাৱ ?

বামকুমাৰ—এওঁ আকৌ সুৰৰ কথা নকৈ লাগিল ভাৱত !

চন্দ্ৰকিশোৰ—[খোঁচাই] এঃ এঃ ম... ম.... ই ভাৱ... বুলিলে ১...

কি... কি... দো... দোষ হ'ল ? হেঁ ? হেঁ ?

হবনাথ—[ডাবি দি] ববাহে। সৌরা সৰ্বেশ্বৰ ওলাইছেহি।
[সৰ্বেশ্বৰৰ প্ৰবেশ] কিহে নতুন ডিগ্ৰী, কি খবৰ?
কৰিলানে বব চাহাবক দেখা?

সৰ্বেশ্বৰ—এবা ভাই, কোনোমতে হ'ল। কিন্তু চাহাবক
দেখা কৰা মানে এচলু তেজ শুহি যোৱা, বুজিছা?

বামকুমাৰ—কিয়হে—কি হল? ইংৰাজী কওঁতে...কিবা
বোলেনে হেৰি ঔ...খোকোজা লাগিল নেকি? হওঁতে
হয় চাহাব প্ৰফেচাৰৰ তলত নপঢ়িলে কিছু হেৰি হয়—
আছকাল হয়।

চন্দ্ৰকিশোৰ—[হাঁহি—ঠাট্টাৰ স্বৰত] এ! হেঃ হেঃ কি...কিমান
চাহাব প...প...ফেচাৰ দেখিলোঁ, মা...মাতকে মাতিব
নোৱাৰে।

বামকুমাৰ—তুমিনো ক'ত চাহাব প্ৰফেচাৰটো পালাহে?
সচাইনে সাজি কৈছা? [ছুটালি হাঁহি মাৰে।]

চন্দ্ৰকিশোৰ—[অপমান বোধ কৰি] তো...তোমালোকে
দেখিলা? এনে nuisance কথা। নাই....ম্ম....মই
যাওঁগৈ। [যাব খোজে]

হবনাথ—[চন্দ্ৰক হাতত ধৰি বহুৱাই] উস্ বাম! তোমা-
লোকৰ পৰা আক এযাব কথা পাতিব নোৱাৰা হলে।।
কেবল তৰ্ক, ঠাট্টা আৰু কাজিয়া। [চন্দ্ৰ, বামৰ ফালে
দেখুৱাই] যেন অহিষ্ট নকুলশ্চ-অহিনকুলম্ [সৰ্বেশ্বৰক]
পাছে কি হ'ল হে?

সৰ্বেশ্বৰ—কি আক হব? apply কৰিবলৈ কৈছে। মই
হলে hopeful বুলিহে ভাবিছোঁ। চেষ্টা কৰি চাওঁচোন—
ক'ব পানী কলৈ যায়।

হবনাথ—এবা, Do your best! পিছে ভাই, আজি-কালি
backing লাগে—গুৰি শকত নহলে চাকৰিলৈ আশা কৰা
মিছা। দেখা নাই জানো? ভাবোঁ—পাব এজন উপযুক্ত
লোকে; কিন্তু পায় তেল-টেঙা দি সৎকাৰ কৰিব জনা বা
প্ৰতিপত্তি থকা লগাভগাৰ হতুৱাই খাতিৰ লগোৱা
লোকেহে!

বামকুমাৰ—সেইটো হয়। পিছে, আজি-কালি দেখা গৈছে
যে ইউনিভাৰ্চিটিৰ এই B. A. ডিগ্ৰীটোৱে বিদ্বানৰ পৰিচয়
নিদিয়, বৰং মানুহৰ চকুত গ্ৰেজুৱেটক ইয়ে...অৰ্থাৎ হীন
কৰি তোলে। এজন B. A. ক দেখিবা ৫০০
টকীয়া কামত বেচ আৰম্ভেৰে থকা—আক এজন বি, এ-ই
ফুৰিব লাগিছে পেটৰ জ্বালাত হেৰি ঔ....চাকৰি বিচাৰি
টলো-টলো কৰে।

চন্দ্ৰকিশোৰ—[খোলাই, কপাললৈ আঙুলিয়াই] 'লি...
খিতমপি ল...ল্লা...লাটে প্ৰোজিৰাতুং ক...কঃ সমৰ্থঃ...ভা
...ভা...গ্য' এঃ হেঃ হেঃ।

বামকুমাৰ—খেৱাহে তোমাৰ সংস্কৃতীয়া ইয়ে...কেৱল 'ভাগ্য,
ভাগ্য, ভাগ্য' [মুখ বেকেটায়]।

চন্দ্রকিশোর—[খোঁচাই কিবা এটা কবৰ চেপ্টা কৰি নোৱাৰি
সিঞাৰি] এ, এ, এ ।

হৰনাথ—[গায়কক] ভাই! অল চিন্তাই ধূলি-বোকাৰ পৃথিৱীত
আনি পেলালেহি; এতিয়া তোমাৰ সঙ্গীতেবে আকৌ
সপোন বাজালৈ লৈ যোৱা । [কবিয়ে কোৱাদি কয়]

গায়ক—[বাওঁহাতে কৃত্ৰিম ভাৱে চেলাম কৰি] যো হুকুম !

গীত

[ভাটিয়ালী—কাহাববা]

মই সপোন দেখোঁ পছম বনত, ভোমোৰাবে সতে,
মলয় আহি মোৰে লগত গোপন কথা পাতে ।
বনৰ ছাঁয়াই মায়া আনে, কুঁহি পাতত বহণ সানে,
ধূপিতবাই বিলৰ পানীত হাঁহি মাৰি মাতে ।
সেই নিজানত জোনাকীয়ে ৰূপৰ বেণু সিঁচি দিয়ে,
নয়ন ভৰি সপোন দেখোঁ ৰূপৰ পিয়াহতে ।

[গীতৰ সামৰণিৰ লগে লগে বন্ধু বৰ্গৰ 'বাঃ বাঃ' 'সুন্দৰ!' মন্তব্য]

পটক্ষেপণ

—○—

২য় দৃশ্য

সময়—দিনৰ দহ বজা ।

[সৰ্ব্বেশ্বৰে শোৱনি ঘৰত মূৰ আঁচুৰি স্কলৰ নতুন মাষ্টৰি কামত
'জুইন' কৰিবলৈ সাজ-পোছাক কৰিছে । মাজে মাজে গুণ্ গুণ্ কৈ
গান ধৰে । ওচৰতে কমলা থিয় হৈ আছে ।]

সৰ্ব্বেশ্বৰ—কমলা, যি হওক ইমান দিনৰ মূৰত এটা মাষ্টৰি
কামৰ যোগাৰ হ'ল । এতিয়াৰ যিটো কাম সিও অৱশ্যে
অস্থায়ী—Temporay! তথাপি ভালেই হ'ল—এই
চাকৰিৰ পইচা কেইটাৰে এক বকম জেপ খৰচ—pocket
expense চলিব । আৰু এইটো জানো মোৰ চাকৰি ?
হাকিম কাম এটাও পাব পাৰোঁ । মাজৰ এই কেইটা
দিন বহি থকাতকৈ এই দৰে এই কেইটা টকা পোৱাও
বেয়া নহয়, কি বোলা ? [কথা কোৱাৰ লগে লগে
সাজ-পোছাক কৰি থাকে ।]

কমলা—এবা, 'নাই মোমাইতকৈ কণা মোমায়েই ভাল' ।
আমাৰ কাপোৰ-কানি, তেল, চুৰট কিনিবলৈ হাতত পইচা
কেইটামান নহলে জানো চলিব ? আৰু দেউতাৰ ওচৰত
হাত নো পাতিব কোন সতৰে ? হাকিমি পোৱা পাছৰ
কথা—বোলে দূৰৈৰ বো বৰালি ওচৰৰ পুঠী খলিহা ।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—কমলা, তোমাৰ কথাই পতি আজি সাহিত্য ফুটি
ওলাইছে । হওক তেও, সেয়ে মোক inspiration—তাৰ

মানে প্রেবণা দি পঠাব। [কোট পিন্ধি জোতা পিন্ধিবলৈ
বহোঁতেই লুটি খাই পৰে। কমলাই ধৰে আক হাঁহে।]

কমলা—(গাৰ ধূলি জোকাৰি) এম্! ছুখ পালে নেকি ?

ইমান নো গাত তং নাহোৱা নে—আপুনি ?

সৰ্বেশ্বৰ—এবা, আজি কিবা কুলক্ষণহে লাগিল হবলা ?

কমলা—(কৃত্ৰিম খঙেৰে) আপুনি সদায় বেয়াটোকেহে চকুৰ
আগত দেখি থাকে। উথপ্‌থপ্‌ কৰিলে মানুহ পৰেই !
বাক, জোতা যোৰ সোলোকাই গোঁসাই ঘৰত এটি সেৱা
কৰি আহকটোন। দেউতা-আইকো সেৱা একোটি কৰি
যাব।

সৰ্বেশ্বৰ—(বিবক্তিতে) তোমাৰ সদায় অসময়ত কথা।
জোতাযোৰ পিন্ধিলোঁ, ফিতাও মাৰিলোঁ—এতিয়া বোলে,
'হেন কব, তেন কব'—আছিল মহাবাণীৰ লুকুম।

কমলা—নহয়, খং নকৰিব! আজি আপোনৰ জীৱনৰ এটি
শুভ দিন! আজি দেৱতা-গুৰু জনৰ আশীৰ্বাদ লৈ গ'লে
মঙ্গল হয়।

[সৰ্বেশ্বৰে পোছাকটো পিন্ধি খোজ চলাই কেবাহিকৈ কমলালৈ চাই]

সৰ্বেশ্বৰ—কোৱাটোন কমলা—কেনে দেখি মোক। ভাল
হৈছেনে ?

কমলা—[লাজত তলমূৰকৈ] ওঁ !

সৰ্বেশ্বৰ—এতিয়া ব'লা কমলা, গোঁসাই ঘৰত সেৱা এটি কৰি
দেউতা-বৌক সেৱা কৰি যাওঁগৈ। [যাব খুজি ঘূৰি আহে]

মোৰ চিগাৰেটৰ টেমা, দিয়াছলাই কি হল ? তোমাৰ
যদি অলপো কথা মনত থাকে !

কমলা—কিয় ভাত খাই উঠি আপুনি চুৰট ছপিছিল নহয় ?
[সৰ্বেশ্বৰে বিচাৰি বিচাৰি চোলাৰ জেপত চিগাৰেটৰ
পেকেটটো আৰু দিয়াছলাইটো পায়। আৰু গৈ থাকি
চিগাৰেটৰ পেকেটটো খুলি দেখে যে তাত এটাও চিগাৰেট
নাই]।

সৰ্বেশ্বৰ—[শুদা পেকেটটোলৈ চাই] এঃ। এইটোও শুদা।
ভাল কুলক্ষণ মিলিছে আজি। ইফালে হেড্‌মাষ্টৰটোও
বোলে বৰ একাচেকা। [হাঁহি] এয়ে বি, এ, ডিগ্ৰীৰ
অৱস্থা! [ঘড়ী চায়] এঃ! ১০ টা বাজিলেই।

[কমলাৰে দৈতে প্ৰস্থান]

পটক্ষেপণ

তৃতীয় দৃশ্য

সময়—১১টা দিনৰ।

[স্কুলৰ কমনকম অৰ্থাৎ শিক্ষক সকলৰ কোঠালত শিক্ষকসকলে
হাজিৰা বহী কিতাপ-পত্ৰ ঠিক কৰিলে নিজৰ শ্ৰেণীলৈ যাবলৈ ওলায়।
এখন চকীত সৰ্বেশ্বৰ নিৰ্গিপ্তভাৱে বহি আছে। আঁতৰত ল'ৰা কিছুমানে
নতুন মাষ্টৰক চাই নানা মন্তব্য কৰি নিজৰ শ্ৰেণীলৈ যায়।]
এজন ছাত্ৰ—[আঁতৰৰ পৰা ফুচ্‌ফুচাই সৰ্বেশ্বৰলৈ চাই] ভাই !
আমাৰ ক্লাচলৈ এই পোৱালী মাষ্টৰজন যাব হবলা !

আন এজন ছাত্র—ভাই! মাষ্টৰজনৰ চেহেৰাটো মৰমিয়াল যেন দেখি। যি হওক ভাই! দিগন্তৰ মাষ্টৰৰ বেতৰ কোব কেইটাৰ তেওঁ হাত সাবিলে। আজি পোৱালী মাষ্টৰক কৈ ছুটি লব লাগিব।

এজন ছাত্র—এওঁ ছুটি দিয়া মাষ্টৰ নহয়। নেদেখিছ, কেনে গস্তীৰ।

আন এজন ছাত্র—এওঁ আমাৰ ঘৰৰ ওচৰৰে। যি হওক, পৰীক্ষাত নম্বৰ কেইটামান লব পৰা হব। [ছাত্র বিলাকে হাঁহে, আৰু এনেতে আঁতৰত এঘাৰটাৰ ঘণ্টা শুনা গ'লত ছাত্র বিলাকৰ প্ৰস্থান। আৰু কমনকমলৈ হেড্ মাষ্টৰজনৰ প্ৰবেশ। হেড্ মাষ্টৰজন চুটি-চাপৰ, পেটুৱা—নাকৰ আগত চচ্ মাযোৰ। মাষ্টৰ সকল থিয় হয়, কিন্তু সৰ্ব্বেশ্বৰ গস্তীৰ ভাৱে চকীত বহি থাকে।]

হেড্ মাষ্টৰ [সৰ্ব্বেশ্বৰক]—আপনিইনা সৰ্ব্বেশ্বৰ বকুৱা?

সৰ্ব্বেশ্বৰ—[বহিয়েই] আইগা, হাঁ।

হেড্ মাষ্টৰ—আচ্ছা, তাহ'লে আপনি First period এ class VIII এৰ English class এ যাবেন। [মাষ্টৰ সকলে সৰ্ব্বেশ্বৰলৈ চাই হাঁহি যায়গৈ]।

সৰ্ব্বেশ্বৰ [থিয় হৈ]—ভাল! পিছে একটা কথা। আজি প্ৰথম দিন। সেইজন্তে আজি পঢ়োৱা নহব।

হেড্ মাষ্টৰ—না, না, you begin right earnest! আজকেই পড়া নো আৰম্ভ কৰণ। [ভাবি] আচ্ছা, সৰ্ব্বেশ্বৰ বাবু, আপনি এই মাষ্টাৰি নিলেন কেন?

সৰ্ব্বেশ্বৰ—আইগা, মোৰ ঘৰৰ অৱস্থা বেয়া নহয়। মোৰ father এজন landowner। ঘৰত খাবলৈ আছে; তথাপি এই দিন বোৰত এনেয়ে বহি থকাতকৈ এই কাম লোৱাকে ঠিক কৰিলোঁ। I am going in for the A. C. S.—মই E. A. C.ৰ কাৰণে চেষ্টা কৰিছোঁ।

হেড্ মাষ্টৰ—Good! আচ্ছা এখন আপনি [আঙুলিয়াই] ঐ Class VIII এ যান্। [সৰ্ব্বেশ্বৰৰ প্ৰস্থান] বাবু যেন একজন নবাব। হাকিম হববো আশা, বলে যে তাৰ বাবাও ক্ৰোড়পতি—তবু চায় এই কয়টা টাকায় মাষ্টাৰি কৰতে। আজ-কালকাৰ গ্ৰেজুৱেটেৰ দস্ত দেখলে গা আলা কৰে।

[প্ৰস্থান]

পট ফেপণ

—o—

চতুৰ্থ দৃশ্য

সময়—আগৰ দৃশ্যৰ দিনৰ চাৰি বজাৰ পাছত।

[স্কুল ছুটিৰ পাছত ল'ৰাবিলাকক কিতাপ পঢ়লৈ আলি বাটেদি কথা পাতি ঘৰলৈ যোৱা দেখা যায়। সৰ্ব্বেশ্বৰেও আলি বাটেদি স্কুলৰ পৰা ওলাই ঘৰমুৱা হয়। বাটত হেজাৰিমল কেঞাৰ লগত ভেটা-ভেটি হয়]।

হেজাৰিমল—বাম বাম মইনা বাবু। পিছে আপুনি তো একটা কাম পালে। আমাৰ পেইছাটো দিব লাগিছিল নহয়।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—[স্বগতঃ] D—n it! [ফুটাই] বাবু, তুমি
পইচাৰ তাগাদা কৰিবলৈ ঘৰলৈ যাব নোৱাৰানে?
ভদ্ৰলোকক বাটে-পথে তাগাদা কৰাটো ভাল কথা নহয়।

হেজাৰিমল—মইনা বাবু, খং কৰিব নালাগে। মই ঘৰলৈ
কিয় যাব লাগে? আপোনাৰ পৰিবাৰৰ সাজী কাপোৰৰ
দাম আপোনাৰ বাবাইতো নিদিয়। আপুনিহে দিব লাগে!

সৰ্ব্বেশ্বৰ—[খঙত] কি অসভ্য! আচ্ছা, দৰমহা পালে তোমাক
পইচা কেইটা দি দিম। এইদৰে দিগ্‌দাৰি কৰি
নাথাকিবা। তোমালোকে কেৱল পইচাহে চিনিব জানা;
ভদ্ৰতা, সভ্যতা নাজানা।

হেজাৰিমল—বাবু! আপুনি ভদ্ৰলোক, চম্ভ্য মানুহ—বি, এ,
পা—ছ! পিছে আমিহে বি, এ, পাছ কৰা নাই।
বাকী পেইছা যেনে তেনে আদায় কৰাই আমাৰ কাম।
কি কৰিম বাবু? আমি কাৰবাবী মানুহ! পেইছা জানো
আৰু আপোনা লোকতো ভদৰ্ লোগ্।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—[স্বগতঃ] ইয়াৰ মতলব মোক অপমান কৰাটোৱেই
নেকি? এবাৰ মন যায় ইয়াক ঘোচা এটাৰে ঠাণ্ডা কৰি
থৈ যাওঁ! [ফুটাই] বাক তুমি যাব পাৰা।

হেজাৰিমল—[যাওঁতে ঘূৰি চায়] বাবু, এইবাৰ নিজৰ কথা
বাখিব কিন্তু! আমিহে অচম্ভ্য মানুহ—আৰু আপোনা
লোক বি, এ, পাছ—ভদৰ্ লোগ্।—বাম্ বাম্।

[প্ৰস্থান]

সৰ্ব্বেশ্বৰ—বিদেশীয়ে অসমীয়াৰ বুকুত বহি হেজাৰে হেজাৰে ধন
ঘটিছে আৰু আমি অসমীয়া ডেকাই চাকৰি বিচাৰি
হাহাকাৰ কৰি ফুৰিছোঁ। এইবোৰ মানুহে এসময়ত
একোটা ঘটি লৈ আহি আমাৰ আশ্ৰয় লৈছিল আৰু আজি
ইহঁতেই আমাক প্ৰকাশ্যে আনিবাটত ঠাট্টা কৰিছেহি।
হে ভগৱান! কোন দিনা অসমীয়াৰ বাণিজ্য কৃষি কৰি
লক্ষ্মীমন্ত হবৰ স্থমতি হব।

[আন কালৰ পৰা হৰনাথৰ প্ৰবেশ]

হৰনাথ—কিহে বকুৱা, স্কুলৰ পৰানেকি? কি, খবৰ কি?
কি, খবৰ কি? কেনে পাইছা মাষ্টৰি কৰি।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—নকৰা ভাই, হেড্‌মাষ্টৰটোও বৰ strict যেন
লাগিল। মোক শৃঙ্খিলে—কিয় মাষ্টৰিত সোমালোঁ বুলি।
ময়ো ক'লোঁ যে, 'হাতৰ পাচ' কৰিহে মাষ্টৰি লৈছোঁ। আৰু
Indirectly বুজায়ো দিলোঁ যে মই সিহঁতৰ দৰে কঙালী
নহয়।

হৰনাথ—বেচ কৰিল। Tit for Tat—চুঙা চাই সোপা।
এই বিদেশীবোৰৰ আত্মপক্ষা দিনকে দিনে বাঢ়িহে গৈছে।
আমাৰ দেশতে থাকি আমাৰ ওপৰতে সিহঁতে বাহাছৰি
কৰিবলৈ বিচাৰে।

সৰ্ব্বেশ্বৰ—ঠিকেই কৈছা ভাই! ময়ো এই মাত্ৰ এই একে
কথাকে ভাবিছিলোঁ। পিছে ভাই, আমাৰ গাত জানো
দোষ নাই? সকলো কাৰবাৰ capture কৰি যদি সিহঁতৰ

লগত competition চলানো হেতেন, সিহঁতে জানো
অসমত টিকিব পাৰে? আমি হাত সাবটি বহি আছোঁ,
সিহঁতে আমাৰ এলাহৰ সুবিধা লৈ ধন যটিছে।

হৰনাথ—অৱশ্যে তুমি ঠিক কথাই কৈছা। পিছে, কোৱা
মানুহতো আমাৰ দেশত বহুতেই। কাম কৰা মানুহ নো
ক'ত? সভাত নেতাসকলে টেটুফালি বক্তৃতা দিছে, ডেকা
সকলে আলোচনা কৰিছে—পিছে কিবা জানো হৈ উঠিছেগৈ?
সৰ্ব্বেশ্বৰ—ভাই, আহিব, এটা দিন আহিব, যিদিনা অসমীয়াৰ
চকু গজিব। অৱশ্যে সেই দিনৰ আগন্তুক এতিয়াও দেখা
নাই। বলা ভাই, আমাৰ তালৈ যাওঁ। ময়ো তোমাৰ
লগতে চাহটোপা খাই ফুৰিবলৈ ওলাম।

হৰনাথ—বাক বলা। [ছয়ো গৈ থাকে; সিফালৰ পৰা তেলৰ
ভাৰ এখন লৈ তেলীয়া এটাই গীত গাই অলপ মনস্ক ভাৱে
আহি সৰ্ব্বেশ্বৰৰ গাত খুন্দিয়ায়।]

তেলীয়া—[প্ৰবেশ কৰি] আবে মগলুকা নাতিয়াতু ভগলুকা বেটীয়া
কেকুৰাকে ককচাদি কে'কেবাকে চাদিয়া
হো-হো-হো...কে'কেবাকে চাদিয়া।

[সৰ্ব্বেশ্বৰক খুন্দিয়াই] হেই বাবু নাই দেখিছ নে কি? চৰগকা
উপৰ আন্ধাকা মালিক কাহে যাতা হয়?

[সৰ্ব্বেশ্বৰ আৰু হৰনাথে—'Damn! Swine!' বুলি খেদা মাৰে—
তেলীয়াই 'আবে বাপৰে' বুলি লৰ মাৰে।]

পাটক্ষেপণ

*

চতুৰ্থ অঙ্ক

১ম দৃশ্য

সময়—গধূলি প্ৰায় ৫ বজা।

[আগে আগে এজাক সৰু ল'ৰা ছোৱালীয়ে হাতত পতাকা লৈ আৰু
'অসম কৃষি দিন' লিখা প্লে কাৰ্ড লৈ গীত গাই আহে; পাছত এদল মানুহ,
তাৰ ভিতৰত হৰনাথ, ৰামকুমাৰ, চন্দ্ৰকিশোৰ, 'বক্তা প্ৰবৰ' নিশাবন্ধু বৰা,
ইন্দ্ৰেশ্বৰ আদি মানুহ। শোভা যাত্ৰা আহি সভাৰ বাবে গোট খায়।]

গীত

মোৰ সোণৰ দেশৰ মাটি।

সোণৰ পথাৰ ভৰি আছে সোণৰ ধানে ছাটি।

চপাই লোৱা ছহাতেবে লখিমীৰে দান—

ভঁড়াল ভৰাই লোৱা তুলি ভাৰে ভাৰে ধান,

ধনে-ধানে ধনী হোৱা অসমীয়া জাতি।

এজন কৃষি কৰ্মীঃ—আজি দেশৰ বৰ ভাগ্যৰ দিন। আজি
আমি বুজি উঠিছোঁ। যে দেশৰ মাটিয়ে আমাক মাতিব
লাগিছে—আমি মাথোন তাত শস্য আজিৰ লাগে। যদি
আমাৰ অন্নৰ সংস্থান হয়, তেন্তে সকলোৰে উপায় হব।
আজিৰ এই সভাত শ্ৰীযুত ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰুৱা দেৱক সভাপতি
বৰণ কৰিবলৈ পাই আমি আনন্দিত। বৰুৱা ডাঙৰীয়া

আজীবন কৃষক—আক কৃষিয়েই তোখতৰ জীৱনৰ সফলতা আনিছে। মই সমজুৱা সকলৰ হৈ বকৱাদেৱক সভাপতিৰ আসন লবলৈ অনুৰোধ জনাওঁ। [হাত চাপৰি আৰু জয়ধ্বনিৰ মাজত ইন্দ্ৰেশ্বৰৰ সভাপতিৰ আসন গ্ৰহণ আৰু সভাপতিক মালা প্ৰদান।]

ইন্দ্ৰেশ্বৰ :—[থিয় হৈ হাত যোৰ কৰি বিনীত ভাৱেৰে]

ডাঙৰীয়া সকল, মোৰ দৰে সামান্য খেতিয়কক সভাপতি কৰি যি অযাচিত চেনেহ দেখুৱাইছে, তাৰ বাবে আপোনা লোকৰ ওচৰত মই ধৰুৱা। আমাৰ দেশত এটা সময় আছিল, যেতিয়া দেশৰ লোকে নিজৰ মাটিত বাৰমাহ খেতি কৰিছিল—পথাৰৰ শস্যেৰে যে নিজে পোহপাল গৈছিল এনে নহয়, বাণিজ্যও কৰিছিল। সেই কালত কৃষি আৰু বাণিজ্য কৰি অসমৰ মানুহে ভাত-কাপোৰৰ বাবে আনৰ ওচৰত হাত নাপাতিছিল। সুখেৰে মুকলি-মূৰীয়াই সন্তোষেৰে জীৱন কটাইছিল। সেই কালত ভঁড়াল আছিল গুণে আকাল নাছিল, আৰু আকাল নাছিল বাবেই দেশত অশান্তি, দুখ-দুৰ্গতিয়ে শিপাব পৰা নাছিল। যি দিনাই আমি কৃষিলৈ পিঠি দিলোঁ, সিদিনাই আমাৰ অভাৱ বাঢ়িল; দুখ-দুৰ্গতিৰ লেখ-জোখ নাইকিয়া হ'ল। দেশত মাজে সময়ে এনে একোটি 'কৃষি-দিন' পালন কৰিলে বাইজৰ মাজত কৃষিলৈ ধাউতি বাঢ়িব। আজি কালিৰ ইংৰাজী শিক্ষা পোৱা ডেকা সকলে চাকৰি নিবিচাৰি যদি

কৃষিত মন দিয়ে তেন্তে দেশৰ উন্নতি হব আৰু নিবনুৱাও দেশত নাইকিয়া হব। মোৰ কব লগীয়া ইমানেই।

[হাত চাপৰিৰ মাজত বহে]

এজন কৃষি কৰ্মী :—এতিয়া বক্তা প্ৰবৰ শ্ৰীযুত নিশাবন্ধু ববাদেৱে কৃষিৰ বিষয়ে 'উদ্দীপনাময়ী' এটি বক্তৃতা দি আমাৰ হিয়া শাঁত পেলাব বুলি আশা কৰিলোঁ।

নিশাবন্ধু :—[থিয় হৈ গাৰ সাজ-কাপোৰ ঠিক কৰি চাদৰখন ভালদৰে লৈ কৃত্ৰিম গাভীৰ্য্যেৰে নানা স্তব লগাই।] হে মোৰ অসম দেশ-মাতৃকাৰ তৰুণ আৰু প্ৰবীণ সন্তান সকল! [সোঁহাতৰ মুঠি দেখুৱাই] কৃষি! কৃষি! কৃষি! বৰ্তমান যুগৰ পৃথিবীব্যাপী দুৰ্দ্দিনত কৃষি কৰ্মত মনোনিবেশ নকৰিলে আমাৰ দ্বাৰা কি উন্নতি সাধিত হব পাৰে? [চকুৰ চচ্‌মাযোৰ খুলি কাপোৰেৰে মোহাৰি লোৱাৰ পাছত] কৃষি কৰ্মৰ নিচিনা সহজ সাধ্য কৰ্ম এই ত্ৰিভুবনত থকাটো অসম্ভৱ,—মাটি আছে পৰি, গৰু আছে চৰি,—মাথোন উন্নতি সাধিব লাগে কৃষি কৰ্ম কৰি। [সমজুৱাৰ হাঁহি—এজন শ্ৰোতা—“ডাঙৰীয়া, কৃষি কৰ্ম বৰ সহজ নহয়।”] অৱশ্যে মই কৃষক নহওঁ; কিন্তু কৃষক নহলোঁ। কি হ'ল? [বুকুত চপৰিয়াই কান্দোনৰ স্তবেৰে] মোৰ এই অন্তঃকৰণ দেশজননীৰ কাৰণে, দেশবাসীৰ দুৰ্দশা দেখি কান্দিব লাগিছে। হায়, অসমবাসী! [অসংলগ্ন ভাৱে] কৃষি! কৃষি! কৃষি! কৰা কৃষি—হোৱা তোমালোক

সাধনাব একোজন ঋষি! যি প্ৰকাৰে আৰ্য্য ঋষি সকলে
সিন্ধু-গঙ্গাৰ পাৰত বহি বেদবচনা কৰিছিল, সেইদৰে
তোমালোকেও পথাৰৰ মাজত হাল চলাই কৃষিৰ সোণালী
শস্য বচনা কৰা। [হঠাৎ উত্তেজিত ভাৱে আক
ডাঙৰকৈ] আক ভয় নাই! ভয় নাই!! কৃষিৰ মন্ত্ৰশক্তিত
দীনা, হীনা, পৰাধীনা, মলিনা, বিষাদমগনা দেশমাতৃয়ে
[মাতটো মিহিকৈ, হাতেৰে দেখুৱাই] ধীৰে ধীৰে, ধীৰে
উন্নতিৰ সোণালী জখলাত উঠি যাব। নাই! নাই!!
আক ভয় নাই! দেশৰ সকলোৰে কৃষি কৰ্ম, হওক ধৰ্ম,
উপলব্ধি কৰক সকলোৰে কৃষিৰ মৰ্ম। [বহে আক হাত
চাপৰি]

এজন কৃষি কৰ্মী—এতিয়া গীতেৰে এই কৃষি দিনৰ সামৰনি
পৰিব।

গীত

মোৰ সোণৰ দেশৰ মাটি.....ইত্যাদি।

পটক্ষেপণ

২য় দৃশ্য

সময়—আবেলি ৩ বজা। স্কুলৰ পঞ্চম পিৰিয়ড।

[সৰ্বেশ্বৰে শ্ৰেণীত ল'ৰা বিলাকক ইংৰাজী পঢ়াৰ এটা কলি বুজাই
আছে। পূৰ্বা পশ্চিমাকৈ বহা ল'ৰাৰ প্ৰথম ছাৰী বেঞ্চ দেখা যায়।]

সৰ্বেশ্বৰ—You next! তাৰ পাছত তুমি পঢ়াচোন!

[১ম শাৰীৰ ২য় লৰাটোলৈ আগু লিয়াই!]

ছাত্ৰ :—[ঘেঁহাই] Happy the man whose wish and care
A few paternal acres bound
Content to breathe his native air
in his own ground.

অৰ্থাৎ চাব....এ'....এ'....এ'।

সৰ্বেশ্বৰ :—Sit down—বাক বহাঁ—মই অসমীয়াতে ভাঙি
বুজাই দিওঁ। Happy the man—(পঢ়ে) সংসাৰত
প্ৰকৃত সুখী কোন? যি জন মানুহৰ কোনো চিন্তা নাই—
যি জনে কেৱল নিজৰ পৈত্ৰিক মাটিৰ বিষয়েহে ভাবিব
লাগে আক যিজন লোকে নিজৰ জন্মভূমিত সন্তোষেৰে
থাকে—তেৱেঁই সুখী। অৰ্থাৎ তেওঁ তেওঁৰ পৈত্ৰিক মাটিত
খেতি বাতি কৰি জীৱনযাপন কৰে। তেওঁ চিন্তা কৰে
কেৱল তেওঁৰ মাটি-কেডবাৰ কাৰণেহে—আন *ছশ্চিন্তাই
তেওঁৰ মনত ঠাই নেপায়। অৰ্থাৎ ধনৰ চিন্তা, অন্নৰ চিন্তা,
পদবীৰ হেপাহ এইবোৰ তেওঁ নেভাৱে। তেনে সন্তোষীয়া
জীৱনৰ লোকেই সুখী। It is a happy life because
it is a contented life. Plain living and high
thinking—this is the motto of that happy
man. এতিয়া বুজিলানে? Do you understand?

ছাত্ৰ সকল :—হয় চাব, Yes Sir.

সৰ্বেশ্বৰ :—এনেকুৱা সুখী মানুহৰ অবলম্বন—নিজৰ জন্মভূমি,
খেতিৰ মাটি আক শস্য। তেওঁ চাকৰি বিচাৰি হাবাথুৰি

নাথায়; অভাৱত কষ্ট নাপায়—সদায় মূৰ দাঙি স্বাধীন ভাৱে জীৱন কটায়।

[এনে সময়তে পিৱনে এটা ডাঙৰ লেফেকা—চৰকাৰী মোহৰ মৰা, চাৰি অনীয়া টিকেট লগোৱা...সৰ্বেশ্বৰ হাতত দিয়ে। সৰ্বেশ্বৰে আশে-বেথে খুলি চাই মিচিকাই হাঁহে।]

১ম ছাত্ৰ :—[আন এজনক] হেই, মাষ্টৰ হাকিম হোৱাৰ খবৰ আহিল.....।

২য় ছাত্ৰ :—নহয় অ', সেইয়া ইউনিভাৰ্চিটিৰ চাৰ্টিফিকেট।

৩য় ছাত্ৰ :—ক'ত বা কাম পালে? বজালে পোৱালী মাষ্টৰে এইবাব।

১ম ছাত্ৰ :—চাব, আপোনাৰ হাকিম হোৱা খবৰ পালে নেকি?

সৰ্বেশ্বৰ [হাঁহি] কেনেকৈ জানিলা? হাকিম হোৱাৰ খবৰ নহয়। কমিটনাৰ চাহাবক Interview কৰিবলৈ মাতিছে এই ১৭ তাৰিখৰ দিনা।

২য় ছাত্ৰ :—এই বাৰ হ'ব চাব! আমাক আজি এৰি দিব লাগে। আমাৰ খুব ফুৰ্ত্তি হৈছে।

সৰ্বেশ্বৰ :—বাক যোৱা।

[ছাত্ৰ বিলাকে কিতাপ-পত্ৰ লৈ যায়। সৰ্বেশ্বৰেও বাবৰ উপক্ৰম কৰে। এনেতে হেড্ মাষ্টৰৰ প্ৰবেশ।]

হেড্ মাষ্টৰ :—দেখুন সৰ্বেশ্বৰ বাবু। এবকম কবলে কাজ চলে কি কৰে? আপনি E. A. C. post পাইবেন বলেই কি Class এৰ কাজে neglect কৰতে হয়?

সৰ্বেশ্বৰ :—আইগা, এক দিনেৰ নিমিত্তে class ছুটি দিলে কিনো খাবাপটো হয়? আপনি আমাদেৰ অসমীয়া মাষ্টৰ বোৰৰ ওপৰত অতি strict....

হেড্ মাষ্টৰ :—বাগ কৰেন কেন? আপনিতো হাকিম হবেনই। এখন teachership এৰ মায়া কাটাতে পাবলে আপনাবো মজল, আমাদেৰও।

সৰ্বেশ্বৰ :—[গহীনাই] হেড্ মাষ্টৰ ডাঙৰীয়া, মই অসমীয়া খেতিয়কৰ ল'ৰা; খেতি বাতি কৰিও খাব পাৰোঁ; কিন্তু মোৰ বি, এ, ডিগ্রীৰ যোগ্যতা পৰীক্ষা কৰিবলৈহে মাষ্টৰি কৰিছোঁ, হাকিমিও বিচাৰিছোঁ। চাকৰি যদি ভাগ্যত নিমিলে, তেতিয়া মোৰ শেষ অৱলম্বন হ'ব—খেতি বাতি, খেতিয়কৰ জীৱন! আপুনি মোক অসহায় বুলি ঠাট্টা কৰিছে। কিন্তু মই কওঁ—I don't care for your teacher ship.

[বেগেৰে প্ৰস্থান]

হেড্ মাষ্টৰ :—[ভয় আৰু ঠাট্টাৰ স্মৰত] ওঃ বাবা! বাপুৰ দেমাক দেখ!

(প্ৰস্থান)

পটক্ষেপণ

—o—

৩য় দৃশ্য

সময়—আবেলি।

[হবনাথ, বামকুমার আৰু চন্দ্ৰকিশোৰে সেই সপ্তাহৰ গেজেটখন লুটিয়াই চাই আছে।]

চন্দ্ৰকিশোৰ :—[খোলাই পঢ়ে] মোঁ....মোঁ....মোঁ....।

বামকুমার :—গেজেটত কিহৰ মোঁ ওলাইছেহে? হওঁতে তোমালোক সংস্কৃত পঢ়া মানুহ; তোমালোকৰ পক্ষে গেজেট মোঁ উলিৰাও আচৰিত নহয়।

চন্দ্ৰকিশোৰ :—[খোলাই, লাজ কৰি] ধ্যেৎ। এই....এই... চোৱা...ৱা...মোঁ...মোঁ...মোঁ...।

হবনাথ :—[গেজেটখন টান মাৰি] মোক দিয়াহে। [পঢ়ি] poor সৰ্ব্বেশ্বৰ! মৌলবী মহম্মদ চফিউৰ বহমান আৰু প্ৰিয়গোপাল সেনৰ নাম হে S. D. C ৰ appointment list অত ওলাল। পিছে সৰ্ব্বেশ্বৰে ওৱাহাটীত Interview কৰি অহাৰ পাছত E. A. C, S. D. C ৰ আশা এৰি খেতি-বাতিত মন পুতি লাগিছে হেনো।

বামকুমার :—সৰ্ব্বেশ্বৰক বোলে প্ৰবেচনত...ইয়ে....মানে... মাষ্টৰিও দিছিল? সৰ্ব্বেশ্বৰে বোলে চাকৰি নকৰোঁ বুলি স্থিৰ কৰিছে। O what a...হেৰি...change হবনাথ আৰু মই হলোঁ। উকীল, চন্দ্ৰই পালে মাষ্টৰি আৰু সৰ্ব্বেশ্বৰ হ'ল হেৰি অ' কিবা বোলেনে cultivator....

চন্দ্ৰকিশোৰ :—[খোলাই] বাগিজো বসতি লক্ষ্মীঃ তদৰ্দ্ধং কৃষি কৰ্ম্মণি।

তদৰ্দ্ধং বাজসেৱায়াং ভিক্ষায়াং নৈব নৈব চ ॥

সৰ্...সৰ্...সৰ্ব্বেশ্বৰেই জ্যে....জ্যে....জয় হ'ল।

হবনাথ :—Quite! সৰ্ব্বেশ্বৰৰ farm বোলে এখন বিশাল ৰাজ্য। তাত Poultry farming হাঁহ পাৰ পোহা, Cattle farming গৰু ছাগলী পোহা কামো কৰিছে। তাত বোলে লগে লগে ধান, মাহ, কুঁহিয়াৰৰ খেতিও কৰিছে।

বামকুমার :—তাৰ উপৰিও ৬৭ খন তাঁত শাল বোলে চলিব লাগিছে। কি যে ইয়ে....life!

হবনাথ :—কোনে জানে ভাই! হয়তো এসময়ত সকলো অসমীয়া Educated ডেকাই ইয়াকে কৰিব—কাৰণ অসমত মাটিবতো অভাৱ নাই।

চন্দ্ৰকিশোৰ :—বি, এ, ডি....ডি গ্ৰীটোৰ প...প...পৰিণতি মা....মা....মাটিতে বলগৈ, ভাল হঃ....হবনে?

হবনাথ :—নিশ্চয়! বি, এ, ডিগ্ৰীটো কিছুমান দিনৰ পাছত গোলামিৰ trade mark আৰু হৈ নেথাকিব। চাকৰিৰ বজাৰ দেখিছাই নহয়? শিক্ষিতৰ হাতত খেতি আৰু কাৰবাৰ পৰিলে তাৰ উন্নতি বেচিহে হবগৈ। Don't you agree with me? কি বোলা?

বামকুমার :-এবা ভাই ! আজি কালি ওকালতিও হ'ল ইয়ে
....Court লৈ অহা আক যোৱা । আমিও cultivation
কে আমাৰ Side business কৰি লব লগা হ'ল । চন্দ্রই
তেও মাষ্টৰি কৰিয়ে জীৱন কটাৰ ।

চন্দ্রকিশোৰ :-অন্ন—স...ম...স্তা ! ক...ক...কঃ পন্থাঃ ?
হে ? কঃ পন্থাঃ ?

বামকুমার :-[হবনাথ, চন্দ্রক দুখন হাতেৰে ধৰি ভিতৰৰ ফালে
টানি লৈ যায় ।] পন্থা ? বাট ? তোমাৰ নাকৰ
পোনে পোনে...আহা সেই বাটেদিয়েই যাওঁ গৈ । [সুব
লগাই] “কি হব ভাবিলে বহি অৱশ পৰাণ মন...”

[প্রস্থান]

পটক্ষেপণ

৪র্থ দৃশ্য

সময়—সাঁজ লগাৰ পৰ ।

[গাৱঁৰ ঘৰত কমলা আৰু সৰ্বেশ্বৰ । সৰ্বেশ্বৰৰ আগৰ ফিট্ফাট
পোছাক নাই ; কমলাও আদৰ্শ গৃহিণী ।]

সৰ্বেশ্বৰ :-কমলা ? [হাঁহে]

কমলা :-কি ?

সৰ্বেশ্বৰ :-কমলা ?

কমলা :-ও আই ! কিছুমান দিনৰে পৰা হাঁহিয়ে দেখোন

আপোনাৰ বৰকৈ লগ লৈছে ? কথা বতৰা নাই—শুদা
‘কমলা’ ‘কমলা’ ।

সৰ্বেশ্বৰ :-সচাই কমলা ! এই শ্ৰী আৰু পূৰ্ণতাৰ মাজত
তুমি যে কমলা—লক্ষ্মীৰূপে বিৰাজ কৰিছা ! কমলা !

[আবেগেৰে ওচৰ চাপে ।]

কমলা :-[চাঁত কৰে আঁতৰি] এস, গুচক ! ক'ববাত মানুহ
দুখুহে দেখিব । ছোৱালী এজনীৰ বাপেক হ'লহি—
এতিয়াও আপোনাৰ হেৰিখন !

সৰ্বেশ্বৰ :-নহয় কমলা ! মোৰ এই আনন্দ আজি দুকূল
ভৰি উপচি পৰিছে । ইয়াত চাকৰি বিচাৰি হাহাকাৰ
নাই, বি, এ, ডিগ্রীৰ ভেম নাই—আৰু নাই অনাটনৰ
তাড়না । ইয়াত কেৱল সন্তোষ আৰু আনন্দ ! নহয়নে
কমলা ?

কমলা :-সচা, পথাৰৰ ভাতমুঠি, গোহালিৰ গৰুৰ গাখীৰ-টুপি,
খেতিৰ মাহ-সৰিয়হ, আৰু তাঁতৰ কাপোৰ—ঈশ্বৰৰ কৃপাত
এইখিনি যে আমাৰ মিলিছে । নিজে খায়ো এতিয়া ধান,
মাহ, সৰিয়হ বেচিব পৰা হৈছে । ইয়াতকৈ আমাক
লাগিছে কি ?

সৰ্বেশ্বৰ :-কমলা ? এতিয়া আৰু নগৰৰ বং চং আমোদ-
প্ৰমোদ, জাক-জমকলৈ ঘূৰি যাবৰ তোমাৰ মন যায়নে ?
কিয় তোমাৰ সেই গান-মাষ্টৰ গোলাপলৈ পাহৰিলা নেকি ?

কমলা :—[মুখ জোকাৰ মাৰি] মই আইক এই কথা কৈ
আপোনাক আজি ডাবি খুৱাম বব ! পিছে, আমাৰ এয়ে
ভাল ; আপোনাৰ মন গৈছে যদি আপুনিয়ে নগৰলৈ যক ।

সৰ্বেশ্বৰ :—That's like my Kamala—এয়েহে মোৰ
কমলাৰ কথা ! সচাই কমলা ; [আঁতৰলৈ আঙুলিয়াই]
চোৱাচোন, সোঁ সোণালী ধাননিখন ! তাত দাউনীবোৰে
ধান দাইছে... । চকুদিলে চকুবোৱা দৃশ্য । সোৱা
মাহতলি, সবীয়হতলি ! গৰু গাই জাকে জাকে উভতিছে ।
গৰখীয়াৰ গীতৰ মাজেদি যেন পূৰ্ণতাৰ শব্দে বাজি
উঠিছে । নেওচা যক চাকৰি, ষ'ত অভাৱ, দুৰ্গতিয়ে
মানুহক জলা কলা কৰে । মাটি, মোৰ মূৰ্ত্তিমতী জন্মভূমি
আই ! এয়ে মোৰ অবলম্বন—এয়ে মোৰ শ্বখ সন্তোষৰ
নিজৰা ।

কমলা :—[হাঁহি] আপুনি দেখোন সভাত বক্তৃতা দিয়াদি
দিছে ! কথা পালে আপোনাক একোকে নালাগে ।
দিনৰ দিনটো পথাৰত থাকি এতিয়া ঘৰলৈ আহিছে ।
ক'ব ভোক পিয়াহ ক'লৈ গ'ল ? লাগিল বক্তৃতাত ।
এতিয়াই ধানৰ মৰণা আহিব । সোনকালে জা জলপান
খাই জিৰাই লওকহি ।

সৰ্বেশ্বৰ :—কমলা, ইয়াত যে ভোক-পিয়াহৰ ঠাই নাই ! আক
কমলাক দেখিলে ভোক পিয়াহতো আহিবই নোৱাৰে ।
[আকৌ ওচৰ চাপি] কমলা !

কমলা :—এস্ ! কোনোবাই দেখিব । মই হলে আইক
মাতিম । আহক, ভিতৰলৈ আহক !

সৰ্বেশ্বৰ :—বোক মোৰ কথাবোৰ নকওঁ বুলি 'দৃঢ়-প্রতিজ্ঞা'
কৰা ।

কমলা :—বাক ! পিছে, আপুনিও সেইবোৰ কথা কৈ মোক
'নোজোকাওঁ' বুলি কওক ।

সৰ্বেশ্বৰ :—সেয়ে হব বাক ।

[ভিতৰৰ পৰা—'বোৱাবী, ছোৱালীজনী উঠিছে, বেগাই আহ ।']

কমলা :—সেয়া, মাকণ উঠিল । মই যাওঁ ।

সৰ্বেশ্বৰ :—[আকৌ বেগেৰে ওচৰ চাপি] কমলা ! কমলা !!
[কমলাই লব মাৰি ভিতৰ সোমায়, পাছে পাছে সৰ্বেশ্বৰ যায় ।]

পটক্ষেপণ

৫ম দৃশ্য

সময়—সন্ধিয়া ।

[পথাৰৰ পৰা হাতে হাতে একোটি ধানৰ ঠোক লৈ সৰু সৰু ল'ৰা
ছোৱালী বিলাকে গীত গাই আহে ।]

গীত

ধানৰ ঠোকত লখিমীয়ে বুলাই গ'লে হাত,
আকালৰো মৰণ মিলিল—মিলিল আমাৰ ভাত ।

ধাননিত আমাৰ মন—

মুখত হাঁহি হিয়াত বঃ,

সোণৰ ধানৰ পথাৰ দেখি বুকু পৰিল শাঁত ।

[প্রস্থান]

সামৰণি

ভবত বাক্য ।

(সূত্রধাৰৰ প্ৰবেশ)

সূত্রধাৰ :—প্ৰবৰ্ত্ততাং প্ৰকৃতি হিতায় সডিগ্ৰঃ
 কলেজিয়েঃ শ্ৰুতি—মহতী ন হীয়ত ম্
 অস্মাকন্তু কপয়তু কৃষ্ণলোহিতঃ
 উপাধি-ব্যাধিজ-দোষান্ সবিকৃতীন্ ।

হে সুধীৰন্দ ! উপাধিধাৰী শিক্ষিতৰ অন্ন সমস্যা আৰু
 তাৰ স্বাভাৱিক পৰিণতি আপোনাৰ সকলৰ আগত দাঙি
 ধৰা হ'ল । ভুল ক্ৰটি নিজ গুণে মৰ্ষণ কৰে যেন ।
 নমস্কাৰ !

ঐক্য গীত

“অ’ মোৰ আপোনাৰ দেশ !

অ’ মোৰ চিকুনী দেশ ।

এনেখন গুৱলা, এনেখন সুফলা,

এনেখন মৰমৰ দেশ ।

অ’ মোৰ স্বৰ্ৱীয়া মাত,

অসমৰ স্বৰদী মাত !

পৃথিৱীৰ ক’তো বিচাৰি নোপোৱা

জনমটো কৰিলেও পাত ॥”

যবনিকা-ক্ষেপণ